

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ В РОМАНАХ

Валентин ЧЕМЕРИС

ТАРАС
ШЕВЧЕНКО:
СТО ДНІВ
КОХАННЯ

Історія України в романах

Валентин Чемерис

Тарас Шевченко: сто днів кохання

«Фолио»

2017

УДК 821.161.2
ББК 84(4Укр)6

Чемерис В. Л.

Тарас Шевченко: сто днів кохання / В. Л. Чемерис — «Фолио»,
2017 — (Історія України в романах)

ISBN 978-966-03-7868-1

Жінок у житті Тараса Шевченка вистачало, ось тільки щастя вони йому так і не дали: Оксанка, Феодосія, Дуня, Амалія, Анна, Варвара, Агата, Катруся, Марія, Харита, Ликера – це лише ті, чий імена історія зберегла. Він майже до кожної сватався свого часу – сватався з надією створити сім'ю, народити дітей, жити в хаті над Дніпром, але жодна з них чомусь так і не стала йому вірною дружиною, прирікаючи поета на ще жахливішу самотність. А він і далі залишався бурлакою, як називали в Україні одиноких, неодружених чоловіків, «вічних» парубків, але все одно вірив, що з котреюсь йому нарешті поталанить. Вірив, аж доки насамкінець життя у нього не лишилося сто днів... усе того ж нещасливого кохання... Ось про це і йдеться в останньому романі Валентина Чемериса про Великого Кобзаря. Текст подано в авторській редакції.

УДК 821.161.2
ББК 84(4Укр)6

ISBN 978-966-03-7868-1

© Чемерис В. Л., 2017
© Фолио, 2017

Содержание

Частина перша	6
«Ми вкупочці колись росли, маленькими собі любились...»	7
Полетіла б я до тебе та крилець не маю:	13
Втеча з Варшави, або Дуня, чорноброва Гусіковська з далекої чужини	19
Сошенко, посланий долею, та Амалия, послана бісом	26
Янгол з гусячими крилами	34
Жінок (як і дівчат) він знав і далєбі інших...	38
То що ж воно таке – любов?	40
То хто ж їм послав Амалию?	42
...Та целомудріє хранила, та страх боялася гріха	50
Частина друга	55
Із записок таємного наглядача за Шевченком	56
Так, це я – княжна Варвара	58
І блакитнів Петрів батіг, і деревій білів...	60
Кінець ознакомительного фрагмента.	63

Валентин Лукич Чемерис

Тарас Шевченко: Сто днів кохання

Текст подано в авторській редакції

Ой зійди, зійди, зіронько вечірняя,
Ой вийди, вийди, дівчино моя вірная...

Тарас Шевченко полюбляв співати цю пісню – і замолоду, і в зрілих літах; співав, коли нестерпною ставала самотність, співав, виглядаючи її, єдину, вірну, а співаючи, повторював, як заклинання: «Вийди, вийди, вийди-и...».

І вони до нього виходили (взагалі, жінок у житті Шевченка вистачало, ось тільки щастя вони йому так і не принесли): Оксанка, Феодосія, Дуня, Амалія, Анна, Варвара, Агата, Катруся, Марія, Харита, Ликера – це лише ті, чий імена історія зберегла.

Були серед них і зовсім юні дівчатка, однолітки поета, і трохи старші за нього; й уже заміжні жінки, які любили Тараса Шевченка. Більшість – простого роду, хоч траплялися серед них і знатні, навіть одна княгиня.

Він майже до кожної сватався свого часу, сватався з надією створити сім'ю, народити дітей, жити в хаті над Дніпром, але жодна з них чомусь так і не стала йому вірною дружиною, прирікаючи поета на ще тяжчу самотність. Так і життя його збігало, і він із сумом писатиме:

Минули літа молодії,
Холодним вітром од надії
Уже повіяло...

А він і далі залишався бурлакою, як називали в Україні одиноких, неодружених чоловіків, «вічних» парубків, тож мусив мимо своєї волі бурлакувати, себто вести несімейне життя, залишаючись без пари. Але все одно вірив: ось... із цією йому нарешті поталанить. Вірив, аж доки насамкінець життя у нього не лишилося сто днів. Все того ж нещасливого кохання.

«Тараса Григоровича можна назвати досить влюбливою людиною, – визначається в одному виданні. – В житті у нього було багато жінок. Найбільш сильне захоплення поета це...»

Так ось про це і йдеться в історичному романі Валентина Чемериса «Тарас Шевченко: сто днів кохання».

Та ще про його коханих: Оксанку, Феодосію, Дуню, Амалію, Анну, Варвару, Агату, Катруся, Марію, Хариту, Ликеру...

Частина перша

Ранок

«Хороша вона була, молода і свіжа, як ранок».
М. Вовчок

«Ми вкупочці колись росли, маленькими собі любились...»

«Чому дороги наші не зійшлися?» – співають Лілія Сандулеса та Іво Бобул, і пісня їхня щемно відлунує не в одній зворушеній душі, яка, напевно, теж не знаходить відповіді. Справді, чому?

Але хто відповість, чому – як тоді, так і тепер? І завтра-позавтра... Що вдієш – це вічна тема людства.

Була, є та буде.

Чому дороги наші не зійшлися?...

...Як побачу
Малого хлопчика в селі,
Мов одірвалось од гіллі,
Одне-однісіньке під тином
Сидить собі в старій ряднині.
Мені здається, що се я,
Що це ж та молодість моя...

Дід Шевченка (по батькові) за ремеслом був швець – звідси походить і його прізвище: швець – майстер, що шиє і лагодить взуття; чоботар. Дід Тараса був із тих, про яких з пошанівком казали: і швець, і жнець, і в дуду грець... Все життя він просидів біля шевської лапи, або ще кози – металевого плескатого інструмента на довгій ніжці, що використовується в пошитті та лагодженні взуття. Дід сидів на ослінчику, тримаючи між колін шевську лапу, на ній – чийсь драні черевики чи інша якась бідняцька взувачка, що геть розлізлась, а швець рятував її, стягуючи дратвою, добре просмоленою. Липка вона, тож і поговорка була: прилип, як шевська смола. Так дід і шевцював усе життя. Молодих шевців звали ласкаво: шевчики. Жінка шевця звалася шевчихою, а учень його – шевчуком. Звідси і прізвище: Шевченко («Чий то хлопчик бігає?» – «Та шевця...» – «А-а, шевченків...»).

Батьки Тараса були кріпаками. Батько, Григорій Іванович (у нього було якийсь час подвійне прізвище: Грушевський-Шевченко¹), родом походив з Керелівки, мати, Катерина Якимівна, – з села Моринці, що, як і Керелівка, теж було Звенигородського повіту.

Тарас жив на кутку, що в Керелівці історично звався Бондаревим (тоді там була околиця села), а Оксанка – на сусідньому, Коваленківському. Мабуть, колись на одному жили бондарі, а на другому – ковалі. Напевне, і в її роду були ковалі, звідси вона й Коваленко – Коваленківна, як поетично називають її деякі дослідники його життя і творчості.

Від його кутка до її, горою, паралельно їхнім обійстям ішла вулиця, а внизу їх єднала спільна толока.

За Шевченковою клунею був сад, стежка через сад вела круто вниз до зеленої мальовничої левади, а левадою в розкішній долині тихо дзюрів-жебонів «струмочок, оточений вербами й калиною та повитий широколистими темно-зеленими лопухами», незрадливими друзями його дитинства. У струмку Тарас маленьким купався, слухав там соловейка чи зозулю, гуляв, мріяв. Левадою попід вербами та калиною бігав на сусідній Коваленків куток на побачення до своєї дитячої симпатії. Там Оксанка й зустрічала сироту, якому теж симпатизувала. І якого ніжно звала Тарасиком. Втішала, бувало, і сльози йому витирала, засвічуючи в його душі ясне сонечко. І за те він їй вдячним буде все життя.

¹ Деякі історики свого часу запевняли – щоправда, бездоказово, – що Шевченко – це їхнє вуличне прізвище, а родові їхнє прізвище – Грушевські, по батькові.

Якою вона була? Тільки й знаємо достеменно, що – кучерявенька, з чорними бровенятами. Вродливенька. Вміла так гарно співати, такий мала дзвінкий голосочок, що коли він її слухав (а співала вона йому. Йому!), то на очах у нього виступали світлі сльози.

Живі, карі її оченята завжди були співчутливо-люблячими, а сама вона – маленька, струненька, у вишиваній сорочці – щебетливо-ніжна, з доброю душею і наче мальованим личком здорової сільської дівчинки.

Один з дослідників його життя і творчості слушно зауважить, що вона була «у безрадісному житті сироти-підлітка ясною зіркою, джерелом яскравих переживань, що окрилювали душу молодого мрійника й будили в ній жагу нових, особливих почувань».

Чому дороги наші не зійшлися?...

Поет у багатьох творах згадував своє перше дитяче кохання, зокрема, звертався до неї, незабутньої, і в поемі «Мар'яна-черниця»:

Виливаю сльози на мою Мар'яну,
На тебе дивлюся, за тебе молюсь...

Мабуть, вони таки були однолітками, хоча, можливо, Оксанка й була трохи старшою за нього. А втім, дівчатка порівняно з хлопцями-однолітками завжди видаються ніби дорослішими – така вже природа.

Вершина їхнього дитячого роману припала на його тринадцятий рік. Він любив її з усім запалом юного чисто-безгріховного серця, і те почуття в нього залишилося на все життя і все життя зігрівало його. І вона, проста селянська дівчина, навіки увійшла в історію української літератури – навіть так! – як перша любов Його. В 1847 році, на заслання в Орській фортеці, згадуючи своє дитинство, село, Поет напише рядки, що потім стануть знаменитими:

Мені тринадцятий минало,
Я пас ягнята за селом...

(На в'їзді до села Шевченкового – колишня його Керелівка, потім Кирилівка – він стоїть, бронзовий пастушок із бронзовими ягнятами. Але чому скульптор не поставив і її біля нього, Оксаночку його? Господи, яка несправедливість!) Там, як він пас ягнята, і сталася з ним пригодонька, завдяки якій він і спізнав перший дівочий поцілунок.

Після світлого, майже молитовного настрою, що раптово завітав до нього, – «Мені так любо, любо стало...» – в душу маленького пастушка посунула похмура дійсність. Зненацька з'явилися почуття самотності, сирітства, безпросвітності й безнадії... Хоч криком кричи! Він наче прокинувся від золотого сну і село йому здалося почорнілим, а Боже небо голубеє враз помарніло... Глянув Тарас на ягнята – не його ягнята. Обернувся на хати – нема в нього хати.

Не дав мені Бог нічого!..
І хлинули сльози,
Тяжкі сльози!..

А далі події розвивалися так. «При самій дорозі», недалеко від пастушка дівчина «плоскінь вибирала».

Та й почула, що я плачу.
Прийшла, привітала,
Утерла мої сльози
І поцілувала...

І – поцілувала.

Мабуть, за все своє дитинство не був він таким щасливим, як у мить, коли спізнав перший дівочий поцілунок. Через багато літ зізнаватиметься, що після того поцілунку все змінилося – як за помахом чарівної палички.

Неначе сонце засіяло,
Неначе все на світі стало
Моє... лани, гаї, сади!
І ми, жартуючи, погнали
Чужі ягнята до води...

І все-таки в Поета то було не просто дитяче захоплення бідного хлопчика-сироти, який не мав ні ласки, ні затишку, то була в нього Любов. І дослідники його творчості справедливо назвуть те керелівське дівчатко Шевченковою Беатріче, так часто він використовував у творчості її гарне ім'я. В дитинстві, справді нужденнім і горьованім, вона була його зіркою.

Павло Зайцев у своїй праці «Життя Тараса Шевченка» слушно напише:

«Серед вражень раннього дитинства, що міцно вирізьбилися в душі прийдешнього поета, було одне дуже яскраве, згодом поглиблене пізнішими споминами й переживаннями: це була його ніжна приязнь із сусідчиною дочкою-ровесницею – маленькою кучерявою Оксаночкою Коваленківною. Оксанка і Тарас ще маленькими дітьми вкупі гралися й “любилися”, а потім одне одного й покохали. Сторінки їхнього дитячого роману розгорнуться перед нами трохи згодом, а поки Тарасові мине восьмий рік, ми бачимо цю пару малих перед очима їхніх матерів, що, дивлячись на спільні дитячі забави своїх мазунчиків, жартома розмовляють про їхнє одруження.

Ми вкупочці колись росли,
Маленькими собі любились,
А матері на нас дивились
Та говорили, що колись
Одружимо їх...

До одруження, як відомо, не дійшло (Тарас, на відміну від Оксани, взагалі до смерті залишався бурлакою-одинаком). А втім, якби Тарас ще підлітком не подався у світ широкий, якби лишився в селі, якби став селянином, якби... То, можливо б, вони й побралися. Але знову ж таки – якби...»

А ось чи згадувала Оксана в своєму подальшому житті сусідського хлопчика Тараса, якого любила, – невідомо. Хто тепер скаже? То вже вічна таїна історії. А Поет, пишучи про свою юність, згадуватиме її наче наприкінці свого життя, наче прощаючись із білим світом, а йому тоді виповнилося лишень 27 років (очевидно, на той час – і він це знав – її в Керелівці вже не було), а в такому віці, здавалось би, дивно плакати за своїм дитячим захопленням. Але на той час вона вже була чужою, і це його гнітило і тяжко ранило. «Жодних надій на те, що його колишня любов буде діувати, аж поки він з'явиться, щоб повести її до вінця, не мав і не міг мати, але у вдячному серці носив її образ, як святощі днів ранньої молодості. Сказав собі давно: «Минулося, розійшлося і сліду не стало» – сліду реального, – пише у згадуваній праці Павло Зайцев, – але слід ідеальний був глибокий. Адже вона, ця кучерява дівчина, колись «... без слова, без мови навчила душею, серцем розмовлять» (ось звідки враження, що Оксанка ще будучи піддівком, потім дівчиною була водночас як маленька доросла жінка! – В. Ч.), вона з ним «... усміхалась, плакала, журилась...».

Збігло п'ятнадцять років, як Шевченко не був у рідному краї. І ось він уперше після тривалої перерви, повернувшись у село («...в селі... убогім нічого не виросло і не згнило»), відвідав могилки батьків і запитав якось у брата:

«Чи жива
Ота Оксаночка?» – питаю
У брата тихо я. – «Яка?» —
«Ота маленька, кучерява,
Що з нами гралася колись...»

Брат розповів звичайну для кріпацької дівчини, – але в тій звичайності й страшну – історію Оксаночки:

...Помандрувала
Ота Оксаночка в поход
За москалями та й пропала,
Вернулась, правда, через год,
Та що з того.
З байстрам вернулась.
Острижена.

На Коваленківському кутку, де жила в дитинстві Оксана, було також обійстя Тарасового діда по батьковій лінії Івана. То був міцний чолов'яга, дідуган ще – ого-го! (До речі, втретє старий одружився, як уже мав близько 80 літ!). Був він письменний, а що вже оповідач вдатний – заслухаєшся! Учасник Коліївщини, повстання селян-кріпаків проти польських магнатів у 1768 році. Про те охоче розповідав, і тоді в нього

Столітні очі, як зорі, сяяли.
А слово за словом сміялось, лилось...

Тарасів дід і Оксанка з батьками жили на кутку двір у двір. І коли Тарас бігав до діда (а бігав він щодня, чи й по кілька разів на день), то неодмінно зустрічався і з Оксанкою – іноді вони удвох слухали дідові розповіді про минуле... Потім дівчина проводжала хлопця до левади, потім він її – назад, до хати. Розійтися молодята ніяк не могли. Несила було. А на леваді, на вербі чи калині співав їм соловейко чи зозуля кувала щасні довгі літа. Вона його вже й у щоку на прощання соромливо цмокала, а він все її не міг відпустити, бо тоді кінчалося його щастя...

Вуличці тій сьогодні годилося б зватися... Так, так, вулицею імені Оксани Коваленко. Але ж ні, вона в селі має інше, чуже ймення і при чім воно до тієї вулиці – того ніхто не знає, але справедливості в селі Шевченковому (а може, навіть простого, звичайного, елементарного такту) й досі немає. (Щоправда, односельці ту вулицю називають точніше – Коваленківською.)

Вуличка коротенька, звивисто спускається вниз до все тієї ж левади, де й досі ще плещеться панський ставок. Не широка, скоріше вузька – наш мікроавтобус тільки й умістився на ній.

Тягнуться вниз дві наїжджені піщані колії, обабіч їх – істинно патріархальний спориш, улюбленець селянських дворів і тоді, й тепер.

Тиша. Сонце. Зелень.

Ані душі. І в подвір'ях, і на вуличці.

Ось і колишня садиба діда Івана, Івана Андрійовича (1761–1849). Сьогодні тут живуть інші люди, за високим парканом здійснюється добротний новий будинок.

А навпроти через вуличку – здається, від одних воріт до інших шапкою докинути – колишнє обійстя Оксаниних батьків, Коваленків.

І тут, ясна річ, інші люди живуть, тож новий будинок дивиться привітними вікнами на вуличку...

Постояли ми на осонні, впираючись благодатними сонцем і тишею. Біля обох садиб, понад парканами ростуть, як дві сестри, шовковиці: тільки біля колишнього обійстя діда Івана чорна, а біля колишнього Оксанчиного – біла. Зірвали ми по кілька ягідок, пригощалися-смакували... Ніколи не думав, що мені так пощастить у житті – їсти шовковицю в колишніх подвір'ях Шевченкового діда Івана та Оксани Коваленко. І все нам здавалося, що ось-ось у тиші, яка панувала навколо, вийде з хати маленька кучерявенька чорнобривка Оксанка...

Не вийшла...

...Не одне покоління Шевченкових читачів плакало над долею Оксани Коваленко. Як вона, зневажена москалями (солдатами!), повернулася додому з байстрам, остриженою сиділа під тином, кукукала зозулею, кричала чи тихесенько співала...

Ніхто не знає, де поділась,
Занапастилась, одуріла.
А що за дівчина була,
Так-так, що краля! І не вбога,
Та талану Господь не дав...

Але правда в тім, що справжня Оксана Коваленко, не літературна, а та, що колись любила й цілувала Тараса, за свого життя навіть і не підозрювала, що приписав їй поет, друг дитинства, – яку створив їй долю з байстрам та божевіллям. Насправді ж ні з якими москалями нікуди подруга далекого Шевченкового дитинства, керелівська Оксана Коваленко, не ходила і під тином острижена з байстрам не кукукала. Це – поетична Оксана, створена уявою поета (щоправда, з українськими дівчатами тих лихих підневільних років таке траплялося часто, згадаймо хоча б Шевченкову «Катерину»). Реальна Оксана Коваленко із села Керелівки, та, що була його першим-щонайпершим захопленням і якій він стільки присвятив хвилюючих, щемних рядків, мала зовсім-зовсім іншу долю. У принципі, щасну, а тому для творчості невиграшну. Тарас і Оксана розлучилися – як час покаже, навічно! – у 1829 році, коли він з паном поїде до Вільна, а в 1840 р. Оксану висватають у сусіднє село. Пішла. Чи мала згоду, чи ні (тоді згоди у дівчат ніхто не питав) – не знаємо. Чекати Тараса, якого невідь-де носило світами, не було сенсу. Ще знаємо, що вона одружилась з кріпаком М. (Миколою? Микитою?

Макаром? Марком? Мартином? Матвієм? Миною? Мотієм? Михеєм?) Сорокою. І, нічого не відаючи про ту трагічну долю, яку у своїй творчості припише їй Шевченко, житиме з чоловіком у сусідньому селі Пединівці, матиме двох дочечок – Параску та Варвару... А більше про неї, про чорноброву, кучеряву Оксаночку, історія нічого не збереже.

В Пединівці закінчиться її земний шлях простої селянки – деś там, на забутому нині кладовищі загубилася її безіменна могила і зникла з лиця землі.

Та навіки вона зосталась у творчості Поета.

Але все ж нам увидалося, як стояли ми на тихій сонячній вуличці її дитинства й смакували шовковицею, що не в «Гайдамаках», а о-он там.

Попід гаєм, мов ласочка,
Крадеться Оксана...

«...Чому дороги наші не зійшлися?» – співають Лілія Сандулеса та Іво Бобул, і пісня їхня щемно відгукується не в одній зворушеній душі, яка теж не знаходить відповіді.

Справді, чому?

Чому, Оксаночко, чому, адже

Ми вкупочці колись росли,
Маленькими собі любились...

Гм-гм... Любився Тарасик у Кирилівці – щоправда, вже трохи старшим, – не лише з Оксанкою, яку впродовж усього свого життя забути не міг. Була в нього тоді – чи згодом, – ще одна маленька, але така, як здавалося, велика любов. Справжня-найсправжнісінька!

Із Феодосією.

Тарасик її звав і Тодосею-Тодоською, і Фесунею, і Дозькою. Те звабливеньке дівча полюбило Тарасика після Оксанки, і він, хоч і не міг Оксанки забути, але захопився ще й Феодосією.

Ім'ячко її походило від чоловічого імені Феодосій, що означало Бог і дар. Себто Божий дар. Так йому старі люди казали, і Тарас із ними погоджувався. Ще б пак. Була вона для нього і справді як Божий дар, послання самих небес. З нею життя його, хоч він і був кріпаком панським, засяяло, наче сонечко в його душі зійшло, наче сама воля-воленька омріяна до нього нарешті прийшла. Дивувався: «Феодосіє! І як без тебе жив я досі?...»

Полетіла б я до тебе та крилець не маю: Феодосія

Народжений у сім'ї кріпаків, Тарас у два роки був записаний ще одним із 17 тисяч селян поміщика Василя Енгельгардта.

Біографи зазначають, що історія родини Шевченка – трагічна й типова для покріпаченого українського села – лишилася в рядках Тарасових поезій: матір ще «молодую у могилу нужда та праця положила», батько «не витерпів лихої долі, умер на панщині», брати «на панщину ходили, поки лоби їм поголили», сестри «у наймах вирости чужії», сам він пішов «до п'яного дячка в науку»...

«З раннього дитинства життя зустріло бідну дитину непривітно, суворо. Матері він майже не пам'ятав. До смерті неньки Шевченко не знав горя, але з її передчасною кончиною у 1823 році для нього почалися життєві непереливки, ті незгоди, що переслідуватимуть його все життя.

Після смерті дружини у Шевченка-батька залишилося п'ятеро дітей (Микита, Катерина, Тарас, Ірина та Йосип. – В. Ч.). На сьомому році життя, втративши батька, залишився Тарас на руках у мачухи разом з двома сестрами: Яриною і Марійкою – сліпою. Тут уперше пізнав він багато горя. В найніжнішому віці позбавлений любові та материнських пестощів, хлопчик звик зосереджуватись у собі самому, сторонився людей і зустрічав недовірливо будь-яке привітне спілкування з ним рідних і сусідів. Мачуха, яка незлюбила Тараса за його потаємний і впертий норов, аби він не був на очах, доручала йому влітку пасти телят і свиней в околицях Кирилівки і Тарасівки. Поля, що оточували ці села, являли собою не зовсім рівну місцевість, степова далина загороджувалась високими могилами, яких узагалі досить багато у Звенигородському повіті.

Високії ті могили
Стоять та сумують...

Зі скибкою сухого хліба хлопчик цілими днями у полі. Улюбленим його місцем для відпочинку за великої спеки була одна з таких могил. Він частенько сидів під нею та підсвідомо дивився вдалину. Відомо, що ці перші враження дитинства відізначались у поета в період його зрілості, в його кращих творах».²

Кругом його степ, як море
Широке, синіє;
За могилою могила,
А там – тільки мріє...

Згадуючи своє дитинство, поет у 1859 році напише одну з найзворушливіших своїх поезій, присвячену пам'яті любої сестри Ярини:

Минаючи убогі села
Понаддніпрянські невеселі,
Я думав: «Де ж я прихилюсь?

² М. К. Чалий – український громадсько-культурний діяч, автор книги «Жизнь и произведения Тараса Шевченко», що стала однією з перших біографій поета. Шевченко називав його своїм «великим приятелем». Михайло Чалий і розповів про раннє дитинство Тараса Шевченка.

І де подінуся на світі?»
І сниться сон мені: дивлюсь,
В садочку квітами повита,
На пригорі собі стоїть,
Неначе дівчина, хатина.
Дніпро геть-геть собі розкинувсь!
Сіяє батько та горить!
Дивлюсь, у темному садочку,
Під вишнею у холодочку,
Моя єдина сестра!
Многострадалиця святая!
Неначе в раї, спочиває
Та з-за широкого Дніпра
Мене, небога, виглядає.
І їй здається – виринає
З-за хвилі човен, доплива...
І в хвилі човен порина.
«Мій братику! моя ти доле!»
І ми прокинулися. Ти...
На панщині, а я в неволі!..
Отак нам довелося йти
Ще змалечку колючу ниву!
Молися, сестро! будем живі,
То Бог допоможе перейти.

Через своє тяжке сирітство довелося Тарасику вже в ранньому дитинстві погібати в наймах. Гнув він спину і в кирилівського священика отця Григорія Кошиці, в якого виконував обов'язки хлопця-погонича, котрий доглядав ще й худобу, запрягав булану широкохвосту кобилу отця – про це згадували згодом під час двох приїздів Тараса Григоровича до Кирилівки в 1845-му і 1859 році. Згадувала про те наймитівання і жінка о. Григорія, звана простою мовою попадею, як, перебуваючи в її домі, Тарас зимовими вечорами завжди в кухні що-небудь читав про себе, як «грамотний хлопчик». А за свідченням о. Григорія, Тарас у його кухні вивчив дві кафізми з Псалтиря.

Як згадує один з біографів поета, «в доме о. Григория Тарас Григорьевич не был ничем обижен, так как о. Григорий был человек весьма достаточный, имевший хорошее хозяйство и два больших сада при доме, а жена его была очень добрая женщина, оба же они вели жизнь довольно патриархальную, проводя дни и вечера вместе со своею прислугою в большой чистой кухне, занимавшей половину дома, и только для отдыха и приема гостей отделялись от своих слуг в свои светлицы, состоявшие из двух небольших комнат на другой половине дома...»

Щоправда, цей же історик (П. Г. Лебединцев) змушений зазначити, що «впрочем, отзывы о. Григория были не в пользу Тараса Григорьевича: он впоследствии называл его все-таки “ледащим”, т. е. неспособным к какому-либо хозяйственному делу...». І далі зазначав, що хоч і бував часто в домі о. Григорія Кошиці, «сын которого Иван учился вместе со мною и моими братьями в богословском училище и ездил туда на оной буланой кобыле, но, к сожалению, не приметил я тогда погонича, в душе которого таился поэтический гений...»

Ще малим наймитчуком Тарас в о. Григорія Кошиці був за «креденсового». Себто за буфетника – чистив, ховав до шафи ножі та виделки, перемивав тарілки, ложки, топив грубку в покаях. А ще «состоял на мелких посылках по селу и в поле, по вечерам повторял Псалтырь и читал жития святых, в досужие часы рисовал углем по коморе и стойне петухов, людей, церковь

и даже киевскую звонницу, а затем его стали употреблять и на всякие другие хозяйственные и полевые работы, и даже на самостоятельные и ответственные поездки с Ясем в школы и на ярмарки. Получал ли Тарас за свои труд и услуги какую-либо плату, не знаю: думаю, что сначала, будучи еще хлопцем, он не имел никакого денежного вознаграждения, как сирота, которого надо было одеть и прокормить, и как не приученный еще и малоспособный к работе. И впоследствии наемная плата его не могла быть сколько-нибудь значительна: в те годы дюжий парубок в хозяйской одежде получал 5 – 20 руб. асс. в год, а мальчик лет 6-ти, с шуточным названием “креденсового”, служил у нас приблизительно в то время за три руб. асс. в год» (Ф. Г. Лебединцев).

Кирилівський священик отець Григорій Кошиця ніколи не був бідним, але ніколи не був і багатієм, щоб аж-аж. Середняк. Але, як кажуть, на свою вигоду. Мав чимале – хоч і не найбільше в тих краях – господарство, наймав робітників та й хазяйнував як міцний селянин. Мав усе, що треба було для життя його родини – і хліб, і до хліба, тож встигав все робити – і в церкві служити, і господарством займатися. Був, казали, справедливим, але й вимогливим. Спуску не давав, але й не був жорстоким – попри все, мав доброту. І мовби ж не був скупердяєм, годував своїх наймитів тим, що сам із сімейством споживав.

«Все у волі Божій», – незмінно казав, а тому нічого не брав близько до душі, нічим не переймався і жив у спокої та затишку. За свого наймитування в о. Григорія Тарас кривди не знав, як і приниження, тож зберіг про кирилівського священика добре враження. І коли в році 1859-му, відвідавши Україну, побував у Кирилівці, пішов до отця Григорія свататись, вірячи, що йому не відмовлять, адже священик знав Тараса змалку і завжди був задоволений його роботою та характером. «Трохи, казав, ледачкуватий, як і всі хлопці, яким би до дівок гайнути, а не займатися занудливою роботою...»

Була в отця Григорія дочка Феодосія, що на довгі роки запала в душу і серце Тараса. Спершу хлопчика Тарасика, а тоді й парубка. Пізнавато, щоправда, посватався, але заслання було тому перешкодою, неволя, в яку його загнав цар Микола. Та за всі роки неволі не забував попової дочки, що її в селі звали попівною. Маленька, ладненька і до біса гарненька. А що вже стрункенька! Ноженята, статура, все як виточене. Не ходила, а літала. Завжди усміхнена, над карими оченятами – крильця брівок... Коли вона вперше запала Тарасові в душу, не пам'ятав, бо здавалось, скільки жив, стільки й вона була поруч.

Янголятко в його злиденній долі. Як ще раніше Оксанка. Від того, що в отця Григорія була така квіточка, наймитував Тарас у нього чи не в радість. Схоплювався вранці з радістю – і сьогодні бачитиме Феодосію. І біг до праці щось аж насвистуючи – ось-ось побачить свою Феодосію. Просто подивиться на неї захоплено, а вона відповість йому усміхненим поглядом променистих очей – і весь день Тарас не працює, а наче на крилах літає.

Правда, матінка, аж надто зіроока, все завбачала.

– Та-ара-асе, – там чи там чув він її голос, бо попадая була така, що хоч і там, де її не сій, вона вродить. – Ти знову витріщився на дівку? Ану до праці! Ач, попова дочка припала йому до шмиги. Прудкий який! Це, як кажуть, квас та не для вас! Чи може ти забув, хто ти? Наймит! Так і шукай собі наймичку, а до попівни тобі зась!

Хоча би де потім Тараса носило – у Варшаві, в Петербурзі, у солдатчині за Аралом, він ні ні та й згадував подружку своїх хлоп'ячих літ. І снилась йому Феодосія, і навіть уві сні давала згоду за нього вийти.

– Тарасику, я буду тебе чекати, – це як пан Енгельгардт забрав його в козацьки. – Чекатиму, чека-атиму-у...

Господи, скільки звідтоді часу збігло, а Феодосія його чекала.

Друзі постійно клопоталися про засланого за Арал поета і, врешті-решт, по смерті Миколи І йому було даровано волю, а 10 лютого 1858 року Шевченко отримав дозвіл на в'їзд

до Петербурга. Але з тим, щоб він «був підданий тут суворому поліційному нагляду і щоб начальство Академії мало належний нагляд, щоб він не обертав на зло свій талант».

10 березня поет був уже в Москві – у друга свого, знаменитого актора М. Щепкіна. Щодня було багато зустрічей зі старими й новими друзями, всі вітали Шевченка з поверненням на волю.

27 березня 1858 року вчорашній рядовий солдат прибув до Петербурга. Там його з теплою увагою і пошаною приймають у літературних салонах, він – постійний учасник мистецьких вечорів, де користується особливим успіхом. Його так гаряче вітали, так щиро і радісно, що Тарас Григорович якось зізнався: «Боюсь, як би мені не стати модною фігурою в Пітері».

Тоді ж Академія мистецтв надала йому невелику двоповерхову майстерню, де поет і мешкав і займався гравіруванням (між іншим, у цій галузі він досяг чималих успіхів, ставши чи не новатором).

З ним охоче знайомляться видатні люди, підтримують його в усьому. Його поезії нелегально поширюються в рукописах, ім'я переслідуваного поета стає відомим і за межами імперії. У Лейпцигу на початку 1859 року виходить збірка «Новые стихотворения Пушкина и Шевченко», у якій вперше під назвою «Думка» було опубліковано «Заповіт».

Нарешті, наприкінці травня 1859 року поет після довгих клопотів одержує дозвіл виїхати в Україну. Але таємна поліція і тут не полишає свого нагляду. За поетом всюди слідує таємна пошта жандармського управління з інструкціями щодо нагляду. В той приїзд Шевченка на Батьківщину – як час покаже, він виявиться останнім, – майже кожен його крок занотовано у поліційних документах.

Детально зафіксована в них його мрія купити в Україні землю, збудувати хату, одружитися, зокрема і про його поїздку до села Пекарі біля Канева, де йому найбільше сподобалася гора Чернеча. За доносом про розмови із селянами Пекарів, його схоплять і під пильним наглядом жандармів доправлять до Києва, а там накажуть негайно повертатися до Петербурга.

Та перед арештом він встигне побувати в рідних місцях, відвідає сестру та братів. І навіть встигне посвататись у рідному селі до своєї давньої симпатії, дівчини на ймення Феодосія.

Феодосія все ще була незаймана, і Тарас пішов до отця Григорія свататись. І дівчину на те сватання було покликано.

Тарас Шевченко почав урочисто:

– Отче Григорію і ви, матінко, прошу вас – віддайте за мене свою Феодосію.

Отець Григорій зиркнув чомусь важко, з-під лоба, на дочку.

– Добігалася, дівко? Що тепер скажеш, дщер моя? Ось мій колишній наймит (це неприємно різнуло Тараса) прибув тебе сватати. Чи згодна ти, дщер моя, за нашого наймита віддатися?

Феодосія – о боги, як вона погарніла, розквітла, наче маківка на плесі, – поспішно випалила:

– Згодна, таточку, згодна. Я всі ці роки чекала Тараса.

– Чув? – отець Григорій повернувся до Тараса. – А тепер слухай, що скажу я. Так ось: я ніколи не віддам дочку свою за колишнього кріпака, за того, хто пас моїх овець та був погоничем моєї буланої кобили!

Помовчав і наче добивав Тараса далі:

– Наймит моїм зятем ніколи не буде! Та й Феодосія достойна кращої пари, як вчорашній розбійник, якого сам цар запроторив у солдатчину на край світу.

І отець Григорій заходився наставляти на шлях істини дочку.

– За кого ти хочеш піти, нерозумна? За нашого наймита? Схаменися! Та він же... він же розбійник, його сам цар заслав бозна-куди! Із заборонаю писати й малювати.

Штемпель на ньому такий поставив, як припечатав. За ним жандарми всюди сунуть. А я... я дочку за нього віддам? Стане цареві відомо, крикне він: а подати сюди отця Григорія,

який розбійнику штемпельованому дочку віддав... Та од нас усі одвернуться. Ще й зневажатимуть мене, що дочку свою за наймита віддав.

Феодосія заміж так і не вийшла – ні за Тараса Шевченка, якого кохала з юних літ своїх, ні за будь-кого іншого. Казали, о. Григорій почав було підшукувати їй «достойного» жениха, але вона заявила, що її суджений тільки Тарас Шевченко і вона ні за кого іншого, крім як за нього, не піде.

І вмовкла, і більше ні до отця, ні до неньки не озивалася. Як замкнулась у собі. Щось із нею таке почало коїтися. Майже не спала, ночами сиділа біля вікна в сорочечці, з розпущеним волоссям, і хто проходив тоді мимо будинку о. Григорія, з жахом казатиме, що з вікна його визирає ночами відьмачка. Ще й виспіває, як ніч місячна:

Ой не світи, місяченьку,
Не світи нікому,
Тільки світи миленькому,
Як іде додому!
Світи йому ранесенько
Та й розганяй хмари,
А як же він іншу має,
То й зайти за хмари!

І хто не чув у селі, як попівна журно-журно виводила темними ночами і цим лякала забобонних селян, бо хто ж серед ночі, як хрещений люд спить, та співає:

Посіяла огірочки
Близько над водою,
Сама буду поливати
Дрібною сльозою...

Не співала, казали селяни і хрестилися, а ридала темної ночі:

Де ти, милий, чорнобривий?
Де ти? Озовися!
Як я, бідна, тут горюю,
Прийди подивися.
Полетіла б я до тебе,
Та крилець не маю,
Щоб побачив, як без тебе
З горя висихаю...

А вдень Феодосія – вже змарніла і наче передчасно зів'яла – мовчала, похиливши свою гарну голівку. Іноді невідомо до кого озивалася:

– Ага! А я за Тараса віддалася. Вже й весілля ось-ось. Тільки Тарас приїде, як цар його відпустить, так і весіллячко згуляємо...

І часто, підперши плечем грубку в хаті, колупала її.

– Мене ж сватають за Тараса, маю колупати піч. Так усі дівки при сватанні мають робити, піч колупати, тож і я колупаю. А ви приходьте до нас з Тарасиком на весілля – ве-есело буде! Ой весело! Так весело, що я гіркими сльозами вмиюся.

Ой у гаю при Дунаю
Соловей щебече,
Він усю свою пташину
До гніздечка кличе:
Ой тьох, тьох, тьох, тьох, тьох, тьох —
Соловей щебече.
Він усю свою пташину
До гніздечка кличе.

Голос іще мала дзвінкий, і коли співала – слухали її чи не сумуючи, що такий голос і така дівчина пропадає.

Ой у гаю при Дунаї
З тою самотою
Сиджу, тужу ще й ридаю,
Милий, за тобою.
Ох, ох, ох, ох, ох, ох —
З тою самотою
Сиджу, тужу, ще й ридаю,
Милий, за тобою...

...Яка їй подальша доля – невідомо. Хоча долі в неї вже не було, була тільки недоля. Свої дні Феодосія закінчила у психіатричній лікарні. Мабуть, там її, всіма забуту (отця Григорія вже не було в цьому світі), ображали санітари, адже вона часом кричала:

– Коли б я стала жінкою Шевченка, ви зі мною так не поводитися б!

Втеча з Варшави, або Дуня, чорноброва Гусіковська з далекої чужини

Це через добрий вік потому до Словника української мови буде записано: «Обіймати – обхоплювати кого-небудь руками чи рукою, пестячи, виражаючи ніжність, почуття дружби і т. ін.».

Дуня якось запитала його (як йому здалося, співчутливо):

– Ти хто, Тарасику?

Він зиркнув на неї, як завше усміхнено-турботливу, зітхнув гірко – не було чим хвастатись, та ще перед дівчиною, який він нещасний! – та буркнув, як начеб на когось сердився (а радше на свою долю):

– Козачок...

– Ти-и-и? – чомусь вона перепитала не то з подиву, не то з розчарування.

– А то ж хто ще. Кажу, козачок...

Дуня закліпала синіми очима (він за своє тодішнє шістнадцятилітнє – вже шістнадцятилітнє! – життя ще не бачив так близько біля себе таких вірних та відданих синіх оченят – небесно-весняно-синіх), у які він не міг чомусь спокійно дивитися, бо вони його кудись – коби знав куди саме, не інакше як у рай, – кликали-манили-вабили.

– Коза-ак?

– Ні, – ще з більшим жалем відповів Тарас, усе ще сердячись, – який з нього козак, хіба вона не бачить? – Козак – вільна людина, а я... я...

Він не встиг доказати, як вона радо-дзвінко вигукнула:

– Збагнула, збагнула!.. Ти тому козачок, що ще – маленький козак. А ось як виростеш...

– Козачок – це слуга у пана. І я слуга свого пана Енгельгардта. Тому й козачок... А козаком... Як я можу стати козаком, коли я кріпак? Власність пана. І кріпачити мені випадає все життя – до скону літ.

...Згодом у його біографії, – як він стане вже людиною з біографією, буде записано:

«У Вільні Шевченко разом із своїм товаришем і земляком Іваном Нечипоренком почав виконувати обов'язки козачка – сидіти в передпокої та чекати панського наказу...»

Дуня невідь-чому вся аж сяяла – вона завжди така, бо не знає, що таке бути печальною чи сумною:

– Не горюй, любий, це сьогодні ти козачок, бо хлопець ще, а як дасть пан Біг, виростеш, то неодмінно станеш справжнім козаком.

Його вперше тоді було названо любим. І ким названо – такою дівчиною! Названо самою Дунею-чорнобривкою, тож він вигукнув, аби хоч якось вирости в її небесно-синіх весняних оченятах, таких завше теплих і ласкавих:

– Зате я вмію танцювати козачок!.. Справді-справді, – додав, бо здалося, що в її очах майнула легенька недовіра. – Ось глянь...

І дійсно пустився перед нею в якийсь танок, в лад притупуючи та ляскаючи руками, і здалося, що в ту мить його, трохи аж вайлуватого, наче хто завів.

Дуня була в захопленні.

– Я й не відала, що ти такий танцюрист.

– Я ще й гопак умію танцювати. Ось дивись...

Але тут він зробив не зовсім зграбний рух, хитнувся і, не втримавши рівноваги, упав їй на груди – своїми грудьми. А падаючи, схопив її обіруч в обійми, аби втриматись на ногах, тож обійми у нього вийшли якісь мимовільні і такі негадано-швидкі, що Дуня, аби він і справді не впав, теж схопила його обіруч у свої обійми.

І як вони обнялися й притислися одне до одного грудьми – він до неї своїми, вона до нього своїми, – то стояли так якось мить сполошені і злякані од того, що лучилося, та бентежно слухаючи, як сполошено гупають їхні серденька...

Такого з ним ще не траплялося – за всі його дотеперішні шістнадцять літочок, а з нею – у її чотирнадцять – і поготів. Такого не лучалося, щоби з парубком, серед білого дня та ще й на очах у перехожих – о боги, який жаж! – обійматися...

Лучилося сіє – о, яка незвичайна й хвилююча подія в житті юного Тараса! – у Вільні. У травні 1828 року помер у Вільшані Тарасів дідич, дійсний тайний радник, мальтійський лицар і сенатор Російської імперії Василь Енгельгардт. Три нешлюбні його сини – полковники Василь і Андрій та поручник лейб-гвардії Павло поділили між собою 160 000 десятин землі, десь 50 000 кріпаків «мужеска і женска пола», будинки в столицях та різні коштовності, яким у старого Енгельгардта, здавалося, не було ліку.

Поручику Павлові Енгельгардту дісталися маєтки на Звенигородщині. Отримавши керелівських кріпаків, Павло Енгельгардт велів управителеві своїх маєтків «набрати хлопців» – для роботи фурманами, фореїторами, кухарями, рахівниками і навіть знайти одного здібного до малювання, щоб «благословити його на покоевого маляра». І звичайно ж, набрати підлітків ще й у козацьки.

Ось тоді син керелівського кріпака Тарас Шевченко і потрапив у козацьки. Сперше, щоправда, Тарас вертівся на панській кухні – чистив і мив різне начиння, носив дрова, виливав помий – не тяжка праця, але дуже вже одноманітна. Хотілося малювати – те хотіння в Тараса було звідколи себе й пам'ятав. Але поки що йому не таланило віддатися улюбленому малюванню – кухар ганяв його то сюди, то туди. Не давав і присісти. До всього ж Тарасів пан Павло Енгельгардт мав їхати на службу до Вільна, потім до Варшави, де служив у лейб-гвардії уланського полку і де слуги мусили знати польську мову.

Козачка Тараса швидко навчили читати й говорити по-польському, і на тому його навчання й завершилося, і він вирушив у статусі козачка в чужі краї – восени 1829 року.

У Вільні чи у Варшаві, де пан служитиме, Тараса мали віддати учнем до покоевого маляра – здібності до малювання козачка з Керелівки вже були помічені. А поки що він мав чистити панські чоботи, набивати люльку своєму панові і завжди бути в передпокої напoxваті – коли його погукають на світлі очі пана чи куди-небудь по що-небудь пошлють.

Вирушили до Варшави, але по ходу пан Павло завернув до Вільна і на якийсь час затримався в литовській столиці. Як і всі козацьки та прислуга, Тарас перебував у панському обозі, їхали повільно, і Тарас у дорозі надивився усякого. Але всюди, як згадуватиме, бачив «країну смутку і печалі». Убогі то були краї – «голод, злидні, розпуста...»

У Вільні він і зустрів її, другу свою любов, Дуню, чорноброву Гусіковську. Через роки та роки він запише до свого «Щоденника»: «Уві сні бачив церкву святої Анни в Вільні та любов Дуню, чорноброву Гусіковську, що молилась у тій церкві». Згодом він назве цей спомин, сон цей, дорогим його серцю. Дуню, не в змозі її забути, хоч їх і розлучать назавжди, він пам'ятатиме ще довго-довго, бо здавалось йому тоді: забути Дуню – це все одно, що забути самого себе.

Правда, з роками він щось ніби трохи забуде – чи йому по-іншому все буде бачитись і він повірить тому – новому баченню, але художнику Сошенку розказуватиме, що чорнобривку Дуню він зустрів у Варшаві, там мав з нею роман (можливо, Сошенко помилився у своїх спогадах і поселив Дуню, чорнобриву Гусіковську, у Варшаві). Та й скільки Тарас побув у Вільні, – невдовзі Енгельгардти з Відня переїдуть до Варшави. У польській столиці дідич віддав Тараса в науку до маляра, знаного майстра малярної справи, яким тоді у Варшаві славився Франц Лямпі, і пан замовив маляру непросте бажання зробити з його козачка, який має кебету до малювання, теж знаного маляра для різних робіт у панських покоях. Тараса зодягли більш пристойніше, адже він мав учитися разом з міщанськими дітьми, серед яких були й паничі.

Тарас поміняв пістряву куртку покоевого козачка, зодягнув виданий йому сурдут. А ще в нього з'явилися гарненькі манишки та краватки, тож він і став на вигляд, як хтось із панської прислуги сказав, ще й нічогеньким, «наче аж путнім». Ось там, у Варшаві, під час навчання у Франца Лямпі Тарас і заглядев, і швидко запізнався з молодого та гарненькою польською дівчиною Дунею. (Щоправда, її ще звали Дзюнею, зменшене від ім'я Ядвіга.) За фахом вона була, незважаючи на трохи менший, ніж у Тараса, вік, швачкою, і вельми вправною – шила хіба ж так! Вона й заопікувалася хлопцем, прала йому, сироті варшавському – так його ласкаво називала – білизну, прасувала краватки й манишки. Розмовляла вона лише польською – інших мов дівчина не знала, тож Тарас був навіть вдячний своєму панові, який, збираючись на службу до Польщі, звелів навчити своїх слуг польської мови. Тепер вона й знадобилася Тарасові. Із Дунею-чорнобривкою він швидко зблизився, вона йому засимпатизувала, і хлопець незчувся, як і закохався – звичайно ж, «по вуха» – в юну полячку, з якою хіба ж так заговорив по-польському, наче й він був поляком.

Одне кепсько: Дуня належала до «вільного стану», а Тарас був кріпаком. Розказуватиме згодом художнику Сошенку:

«Я вперше прийшов тоді до думки, чому й нам, нещасливим кріпакам, не бути такими ж людьми, як і інші вільні стани».

«Шевченкова згадка про те, що рання любов зароджувала в ньому такі думки – факт надто важливий, – писатиме з цього приводу один з біографів поета (Павло Зайцев), – і зовсім зрозумілий: людської гідності скромної швачки нікому не вільно було ображати, а його, закоханого в неї Тараса, вільно було панові бити, як пса, і цієї різниці становищ хлопець не міг на кожному кроці не відчувати».

Але вивчитись у Франца Лямпі Тарасові так і не судилося, хоч він і багнув здобути фах майстра-маляра в такого досвідченого навчителя. Річ у тім, що 29 листопада 1830 року спалахнуло у Варшаві повстання.

Власне, у Польщі.

За польською історіографією, це – Листопадове повстання, Російсько-польська війна 1830–1831 років, національно-визвольне повстання проти влади Російської імперії на території Царства Польського. Повстання відбувалося під гаслом відновлення незалежної «історичної Речі Посполитої» в межах 1772 року.

17 листопада 1830-го повстанці захопили Бельведерський палац – варшавську резиденцію намісника російського великого князя Костянтина Павловича. Він встиг утекти з палацу – у Варшаві почалося повстання, на чолі якого стояло таємне шляхетське офіцерське товариство.

Повстанці захопили арсенал, чимало російських генералів і офіцерів, які перебували у Варшаві, було вбито.

18 листопада 1830 року повстанці заволоділи Варшавою. Російське окупаційне військо на чолі з намісником великим князем Костянтином Павловичем втекло не лише з Варшави, воно залишило й Польщу. Потужні військові фортеці Модлін і Замостя було здано повстанцям без бою, а невдовзі після втечі намісника Царство Польське залишили, рятуючися втечею, всі російські війська.

Адміністративну раду Царства Польського було перетворено на Тимчасовий уряд – до влади доступився Національний уряд на чолі з князем Чарторийським. Польща спішно готувалася до війни з Російською імперією – за волю, за незалежність. Польська армія за кілька днів виросла з 35 тисяч до 130 тисяч вояків і ринулася завойовувати волю... До якої, як тоді здавалося, так близько... Ще один натиск, ще, ще і жадана воля прийде у Польщу. Всі росіяни, які перебували тоді в Царстві Польському, спішно брали ноги в руки... Павло Енгельгардт разом зі своїми вояками змушений був утікати з Варшави. Та так спішно, що не зміг забрати з собою слуг – багато з них залишились у Варшаві. І серед них у столиці на якийсь час зостався

й Тарас. Повстання варшав'ян розгоралося на його очах. Зберігся переказ, що хлопець під час стрілянини «заліз на горище і відтіля, із дахового вікна дивився на вулицю, на бійку між поляками й російським військом» (із спогадів Федора Вовка, «Громада» за 1876 р.).

І довго потім побачене стоятиме у нього перед очима, і хлопець захоплено згадуватиме: «Я бачив, як люди за волю б'ються, за кращу долю – нам би отак!...».

Варшав'яни так дружно тоді виступили проти москалів, що всім, «хто звався руським», довелося тікати з Варшави – надто великою була ненависть до окупантів. Втікати мусив і Тарас. Що з того, що він був кріпаком, людиною підневільною, а не окупантом, але... Він був російським підданим, тож мусив залишити Варшаву.

І він її залишив, прочитавши перед тим відозву поляків, звернену до підданих Російської імперії:

«Ви, що страждаєте в залізних веригах самодержав'я, зігнуті під тяжким і ганебним ярмом рабства, повстаньте з нами, росіяни!».

Росіяни, ясна річ, повставати разом з поляками проти... росіян, хоч і в ранзі окупантів Польщі, не могли, а тому довелося спішно тікати.

Польський революційний уряд рішуче виселяв із Варшави російських підданих. Випровадив він і козачка Тараса Шевченка – разом із його панами-росіянами. Павло Енгельгардт утік одним з перших, кинувши на свого «комісара» (управителя) слуг, а той... Той не міг у тій веремії революційній дістати потрібну кількість коней, тож багато хто з Енгельгардтових слуг мусили йти в обозі пішки. І серед них – Тарас Шевченко.

Був кінець лютого 1831 року, «дорога була тяжка, так що люди, а з ними разом і Шевченко, мусили часто йти пішки і під час тієї мандрівки взуття у Т. Ш. подерлося, і він терпів од холоду». На одному чоботі, й без того добре підтопаному, відірвалася підошва й швидко геть відпала. І Тарас, щоб не відморозити ніг, мусив раз по раз переміняти чоботи, взуваючи цілий на замерзлу ногу. Зрештою, це набридло солдатам-конвоїрам, які супроводжували Енгельгардтових слуг, і один з них, заматюкавшись смачно, вдарив хлопця по шиї...

Дорогою довелося всього натерпітися, навіть іноді ночували по тюрмах на етапі, але гнали їх до російських володінь (як казали, до Московщини) чи не підбігом. Мандрівка була довгою, виснажливою, крім холодриги дошкуляв голод, і слуги вже ледве-ледве переставляли ноги, доки дісталися Московщини. Деяких солдати кинули в дорозі напівживих.

«На тім світі дійдете, – сказали їм. – А на цьому – давай, давай!.. Ми не хочемо через вас під лядські кулі потрапляти!.. Женуться за нами ляхи, яко хорти...»

Про ту тяжку мандрівку, втечу з Польщі до Московії, Тарас згадає у 1838 році в поемі «Катерина»:

...шлях на Московщину.
Далекий шлях, пани-брати!
Знаю його, знаю!
Поміряв і я колись —
Щоб його не мірять!
Розказав би про це лихо,
Та чи то ж повірять?

Слуги пана Енгельгарда, втікаючи з повсталі Варшави, долали ту тяжку зимову дорогу вже напівживими. Пан утікав у гринджолах з халабудою зверху, що захищала його од снігу та вітру, та ще й закутавшись у шубу, а ось тим перепало, кому не вистачило місця на возах з панським добром чи й у санях. Як і Тарасу, їм випало втікати на своїх двох за панським обозом, тож натерпілися. Особливо Тарас, взутий в один чобіт. Другий швидко розпався, підошва

відпала і десь загубилася в снігу, тож чобіт довелося кинути в дорозі, а босу ногу замотувати ганчір'ям...

Але як не намотуй те ганчір'я на ногу, як не зв'язуй його мотуззям, воно – чи й багато встигнеш пройти, провалюючись в кучугурах, – сповзає з ноги, його знову і знову доводиться перемотувати. А доки перемотає, відстане від обозу, тоді надсилу доводиться, долаючи завію, наганяти обоз, а доки наженеш, ганчір'я з ноги знову розмотається – кату своєму такого не побажаєш... А нога вже так змерзла, червоно-синя, що й не відчував її, була наче дерев'яна, а треба було брести, провалюючись у сніг та долаючи спротив вітру крижаного, брести й брести, аби не відстати від обозу й не загубитися в степу, де – чути було – сіроманці вили... І Тарас брів сніговими заметами у хвості обозу панського, брів із такими, як і сам, бідолахами, яким не дісталось місця на санях чи на возах... Брів, кваплячись і підганяючи себе, брів, як наче куди поспішав. А куди квапився, як попереду все та ж неволя панська. Але ж квапився. Як наче попереду змученого, напівроздягненого, в одному чоботі чекало його щастя чи й воля-воленька. Брів у снігову хвищу, у якій, здавалось, і світ білий потонув, і бачив попереду в тій хвищі, у сніговії тім, її, Дуню свою любу. Де й сили бралися, коли в тій завірюсі бачив попереду чорнобривку... Відвертаючись від поривів вітру зі снігом, намугикував пісню, що наче прилипла до нього в дорозі:

Козак одїжджає,
Дівчинонька плаче:
«Куди їдеш, козаче?
Козаче-соболю,
Візьми мене із собою
На Вкраїну далеку!».

І здавалось йому, що він уже не козачок у пана, а – козак, вільний воїн, який у похід зібрався. А за ним плаче Дуня, благаючи і її взяти з собою... І вчувалось йому, що він питає її:

Дівчинонько мила,
Що ж будеш робити
На Вкраїні далекій?

А вона йому відповідає:

Буду хустки прати,
Зеленого жита жати
На Вкраїні далекій.

...Дуня прибігла до нього, як він уже ладнався втікати з панським обозом із Варшави. Прибігла сама не своя, збуджена, розпашіла, оченята сяють. Він ледве впізнав її (вона теплою хусткою була закутана), бо ще не бачив раніше такою Дунечку свою.

– Що з тобою? – стривожено вигукнув, забувши в ту мить, що нині твориться у Варшаві, і що сам він з паном та його обозом збирається втікати в Московщину.

– Тарасику, вітаю! Польща піднялася з колін! Польща йде за волю на битву святу і праведну! Геть руських окупантів з Польщі!

І тут вона, збуджена не в міру, придивившись до нього, нарешті все збагнула і наче аж згасла.

– Вибач, я забула, що ти руський і зібрався тікати зі своїми з Варшави.

– Я не руський, – буркнув він. – Я з України.

– Що її теж руські поневолили. Кидай своїх панів і йди до нас. Будемо разом за волю боротися – я для Польщі, ти для України...

– Твої ляхи, – сердито кидав їй у лице, ще мить тому таке йому любе і рідне, – ще раніше руських нас поневолювали. Не згірш руського царя.

– Але нам все одно треба бути разом.

Через роки, вже на засланні в Орській фортеці, він, згадавши останню свою зустріч у Варшаві з Дунею, напише вірша «Полякам»:

Ще як були ми козаками,
А унії не чуть було,
Отам-то весело жилось!
Братались з вольними ляхами,
Пишались вольними степами,
В садах кохалися, цвіли,
Неначе лілії, дівчата.
Пишалася синами мати,
Синами вольними... Росли,
Росли сини і веселили
Старії скорбнії літа...
Аж поки іменем Христа
Прийшли ксьондзи і запалили
Наш тихий рай. І розлили
Широке море сльоз і крові,
А сирот іменем Христовим
Замордували, розп'яли...
Поникли голови козачі,
Неначе стоптана трава,
Україна плаче, стогне-плаче!
За головою голова
Додолу пада. Кат лютує,
А ксьондз скаженим язиком
Кричить: «Te Deum! Алілуя!...»
Отак-то, ляше, друже, брате!
Неситії ксьондзи, магнати
Нас порізнили, розвели,
А ми б і досі так жили.
Подай же руку козакові
І серце чистее подай!
І знову іменем Христовим
Ми оновим наш тихий рай.

...На прощання вона припала до нього, зазирнула йому в очі, рвучко, зітхнувши, відірвалася од нього і миттєво зникла у сніговій завії...

Назавжди. Через роки до нього якось дійдуть чутки, що буцімто Дуня пристала до повстанців, які виганяли з Варшави, а потім і з усієї Польщі руських окупантів; у своєму загоні була світлою зіронькою, співала повстанцям веселі пісеньки, а здебільшого готувала їжу, прала їм, латала одяг і казали, надихала їх на подвиги.

Буцімто вона й наклала головою в одному з походів, але Тарас тому не повірив. Такого – щоб Дуня пішла з цього світу передчасно – бути не могло. Такі, як Дуня, невмирущі. Це ж любов його, а любов – завжди вічна.

І скільки він тоді, спотикаючись і падаючи, брів у панському обозі, стільки й бачив попереду Дуню, яка зіронькою ясною йому світила і манила його. То як вона могла загинути? І Тарас вірив, що вона з ним. Завжди з ним.

І в сніговій завії він питав її:

Дівчинонько мила,
Де ж будеш спати
На Вкраїні далекій?

А вона йому в тій завії відповідала:

В степу під вербою,
Аби, серце, із тобою
На Вкраїні далекій.

І що з того, що більше він її не зустріне у світі цьому, що з того, як вона, Дуня чорнобрива, завжди з ним...

Сошенко, посланий долею, та Амалія, послана бісом (Але ж він саме з нею спізнав ту любов, що зветься... Так, так – сексуальною)

«Та все ж найбільшим дарунком долі для Шевченка стали зустрічі у Літньому саду в липні 1835 року з учнем Академії мистецтв Іваном Сошенко...»

«100 найвизначніших українців»

«...Летом, в один из лунных петербургских вечеров, прогуливаясь в Летнем саду, Сошенко заметил, что какой-то оборвыш в затрапезном пестрядином халате, босой и без шапки копирует карандашом одну из статуй, украшавших аллею сада. Заметив южный тип физиономии, Сошенко полюбопытствовал взглянуть на его работу. Зайдя сзади, он увидел, что рисунок весьма не дурен, ударив юного художника по плечу, Сошенко спросил: «Звідкіль, земляче?». «З Вільшаної», – ответил халатник. «Як – з Вільшаної? Я сам з Вільшаної!», – сказал Сошенко, и заинтересовавшись земляком, узнал в этом халатнике Тараса Шевченко, крепостного Павла Енгельгардта...»

П. Г. Лебединцев

«Мій поміщик, – писатиме Шевченко про Павла Енгельгардта, – ставив мені в обов'язок тільки мовчанку і нерухомість в кутку передпокою, поки не пролунає його голос, наказуючи подати люльку, яка стоїть тут же поруч з ним, або налити у нього перед носом склянку води».

«При властивій мені сміливості характеру, – згадуватиме Шевченко своє козакування в дідича, – я порушив панський наказ, наспівуючи ледь чутним голосом сумні пісні й змальовуючи крадькома картини суздальської школи, що прикрашали панські покої».

Пан хоч і карав за таку сваволю свого козачка, але заперімітив – око він мав гостре, – що його козачок проявляє чималі здібності до малювання. І вирішив це використати, щоб мати свого дворового живописця.

На початку 1831 року Енгельгардти переїхали до Петербурга, а вже наступного року, згадавши про неабиякі здібності свого козачка до малювання, полковник Павло Енгельгардт на чотири роки віддав свого «домашнього маляра» до цехового майстра Василя Ширяєва в науку. На той час Ширяєв був досить відомим у вузькому колі майстром декоративного живопису, він виконував внутрішні розписи у приватних і громадських спорудах. У нього були вже учні, теж здібні. Разом з ними енгельгардтів козачок брав участь у розписі Великого, Олександринського та Михайлівського театрів Петербурга.

Буцімто Ширяєв за натурою своєю був деспотом, – принаймні, так титулував його сам Шевченко, – але попри свій свавільний характер дозволяв козачку Енгельгардта користуватися своєю чималою бібліотекою, де Тарас вперше познайомився з творами російської та світової класики, видатними зразками живопису, не кажучи вже, що саме тоді він вперше побував у театрах.

Отож, Павло Енгельгардт законтрактував свого козачка Тараса на чотири роки «разных живописных дѣлъ цеховому мастеру Ширяеву».

Панько Куліш, співчуваючи хлопчикам, яких «батько або інша яка влада віддають у науку до ремісників», писав:

«Права майстра над ними не мають ніяких окреслених меж; вони його повні раби. Виконувати всі домові роботи та всі можливі забаганки самого господаря та членів його родини – це їх безумовний “обов’язок”».

Як згадує сам Шевченко, Ширяєв «тримав постійно трьох, а іноді й більше невмигав у пістрових халатах під назвою учнів та, як треба було, ще наймав поденно й помісячно від одного до десяти костромських селян – малярів і склярів, так що в своєму цеху він був і мистецтвом і капіталом не останній майстер».

Ширяєв, за свідченням тих, хто його знав, був людиною скупюю, «неотесаною і жорстокою». Його «злиденна молодість» минула в «бруді та скруті», тож він уважав, що це звичайна дорога до добробуту, до свого місця в житті, до якого він насилу сам дійшов. А тому учням своїм ніколи не давав спуску, не щадив їх, а тих, хто в чомусь винилися, охоче й жорстоко бив. Кажучи при цьому: «Мене не гладили по голівці, за що ж я буду когось гладити?». За словами Шевченка, майстер Ширяєв, хазяїн і повелитель його, «був загрозливіший за всякого дяка-спартанця».

У Ширяєва Шевченко вчився російської мови – до того він її чув лише од пана Енгельгардта та його гостей, тож знав якусь там обмежену кількість російських слів та виразів, а вже в Ширяєва надолужив прогаяне. Та й жити в Петербурзі, не знаючи державної мови імперії, було собі ж на гірше. Хутко опанувавши російську мову, Шевченко брав книги з бібліотеки Ширяєва і потай, ночами, при огарку свічки читав. Як проковтнув шеститомний російський переклад популярної енциклопедії античного світу – твір абата Бартелемі «Подорож Анахарсиса молодшого», що збагатив його знання й розширив світогляд.

А вже читаючи – бодай і прихватком, боячись, щоб його не заскочили при цьому, при кволому світлі чадного згарка, – Пушкіна, Шевченко просто раював – до поезії він із малих літ мав непереборний потяг. Поезія для нього була другим його життям – неймовірно прекрасним.

У будинку Ширяєва часто відбувалися літературні вечірки, що їх влаштовували учні Академії мистецтв. Тарас тоді вперше почув вірші В. Жуковського, К. Рилєєва, ще і ще насолоджувався О. Пушкіним – поетів, що їх з таким натхненням читав на тих зібраннях художник-портретист і великий знавець і шанувальник поезії Іван Зайцев, син, до речі, українця-кріпака. А літніми ночами, коли було тепло і видно, «як удень», Тарас бігав у Літній сад малювати статуї. Там він однієї ночі й здибав Івана Сошенка – чи Іван Сошенко здибав Тараса Шевченка, кріпака-художника. Був він старшим за Тараса на сім років, досвідченим, тож угледеві у кріпаків пана Енгельгардта чималий талант і став його, як писатимуть, мистецьким проводирем. І згодом увів кріпака до «малоросійського» товариства столиці, що складалося з досить відомих – талановитих, певна річ, людей, зокрема, в науковій та мистецькій сферах. Душею товариства був письменник Євген Гребінка. На літературних вечорах Шевченко познайомився з істориком мистецтв Василем Григоровичем – секретарем Товариства заохочування художників у Петербурзі та конференц-секретарем Імператорської Академії мистецтв – згодом це знайомство стане вирішальним у долі Тараса Шевченка. Але привів його у вищий світ земляків у Петербурзі він, Сошенко.

Хоч що не кажіть, а знайомство з ним стало дарунком долі для Шевченка, починаючи від тієї, такої світлої, такої прекрасної липневої ночі 1835 року, коли доля звела Тараса Шевченка з Іваном Сошенком. Після зустрічі з ним життя Шевченка можна було переділити на два періоди: «до Сошенка» і «після Сошенка»...

Сошенко...

Родом він був з Богуслава, дуже любив звивисту бурхливу річку Рось, на березі якої і стояв Богуслав – давнє містечко Київщини, що згадується в літопису під 1195 роком. Був загарбаний феодалською Литвою, потім, з 1569-го – феодалською Польшею. Непокірними були богуславці, постійно боролися за волю – то беручи участь у повстанні К. Косинського, то С. Наливайка, то П. Павлюка і К. Скидана, Д. Гуні, Я. Острянина. З 1685 року Богуслав – полкове

місто Богуславського полку, чим дуже пишався Іван Сошенко, всюди – при нагоді, а часто й без, підкреслював: ми – богуславські козаки...

Народився він у сім'ї міщанина княгині Браницької Максима Сошенка, теж богуславського козака. Принаймні, так себе величав Іванів батько.

Спершу його навчала грамоти бабуся, згодом – місцевий дяк, який посадив його за Псалтир. У 13 років, угледівши у хлопця здібності, його відвезли навчатися до відомого в тих краях маляра Преволоцького в містечко Вільшану. Іванова бабуся була далекою родичкою тому майстрові, тож він узяв її онука в науку «за так». А втім, Іван плату за навчання відробляв: пас худобу маляра, в його помешканні топив груби, чистив хліви тощо... Лише по п'яти роках майстер призначив здібному і старанному учневі невелику платню. Роботи було так багато по господарству, що малюванням Іван займався прихватком, лише у вільні від роботи години.

З 1828 року Іван Сошенко йде на власні хліби – розписуючи іконостаси в монастирі та в церквах, а зароблені гроші віддає батькові на купівлю землі у Звенигородці. В той час його мали забрати до солдатчини, але за нього дав згоду піти до війська молодший брат.

Дещо Сошенко заробляв і для себе, тож вирішив – йому тоді йшов 24-й рік – купити будинок, одружитися – вже якусь там кралечку назнав, але... Саме тоді приїздив якийсь чиновник із Петербурга – щось купувати, а побачивши неабиякі здібності молодого Сошенка в малюванні, розповів йому про петербурзьку Академію мистецтв, де навчаються такі, як і він, талановиті молоді художники.

Іван почав марити Петербургом, забувши про свою мрію купити будинок та одружитися з кралечкою... І вирішив будь-що дістатися Петербурга і вступити до Академії мистецтв, аби не залишитися «пачкуном-богомазом», а присвятити всього себе мистецтву.

І мрія Івана Сошенка збулася – у 1834 році він у Петербурзі стає учнем Академії мистецтв. Його навчали мистецьким премудростями професори Венеціанов і Єгоров, вони порадили здібному юнакові, крім усього, зайнятися ще й самоосвітою. І Сошенко кинувся «гризти граніт науки». І – малював, малював, малював... Чи не кожную вільну годину дня і... І – ночі. Теплими і світлими літніми ночами ходив до Літнього саду змальовувати скульптури. Там однієї ночі доля і звела його з кріпаком пана Енгельгардта Тарасом Шевченком. Глянувши на його роботу – Шевченко саме малював скульптуру, Сошенко захопився юнаком, збагнувши, який він здібний, цей безправний кріпак.

Будівництво Літнього саду в Санкт-Петербурзі розпочав майстер Іван Угрюмов під керівництвом Петра І у 1704 році. Цар мріяв про свій Версаль, тож початковий план його намалював особисто, задумавши створити незвичайний архітектурний парк з чітко визначеним плануванням і прямими алеями, акуратно підрізаними деревами та кущами. Було звезено величезну кількість землі, здійснювались роботи зі зміцнення ґрунту, у створенні парку брали участь видатні архітектори та майстри-садівники. Парк попервах створювався як літня царська резиденція, він мав стати місцем відпочинку, поєднуючи в собі ознаки як міста, так і заміського маєтку.

Зусібіч сад був оточений водою: з півночі та сходу його обмежували ріки Нева і Фонтанка, з південного і західного боків – Мойка та Леб'яжа канавка. Від Неви у глиб парку йдуть три прямі алеї, розташовані паралельно, їх перетинають доріжки.

Центральну галерею прикрасили двадцятьма парними мармуровими колонами, а доріжку було покрито білими і чорними мармуровими плитами. Там була встановлена антична статуя Венери, що стала першою античною скульптурою оголеної жінки в Росії. До речі, до скульптури довелося приставити солдата з рушницею – для цілодобової охорони. Петербуржців «смушала голая баба с белым лицом», тож кожний намагався її у що-небудь зодягти. (Нині та Венера зберігається в Державному Ермітажі).

На чотирьох майданчиках саду було влаштовано фонтани, вельми мальовничі, які стали першими фонтанами в Росії. Щоб вони працювали, було прорито канал, а парова машина качала воду з Фонтанки. На березі тієї Фонтанки спорудили ще й грот, що нагадував казкову печеру. Стіни грота-павільйону прикрашали колони і скульптури, а три зали було викладено кольоровим камінням і товченим склом з молюсками. Того, хто заходив до гроту, зустрічала позолочена колісниця Нептуна на горі, а в печері під горою «томился лев». (Нептун уособлював собою Петра I, а лев – Швецію.) Був там і пташник, де утримувалися орли, чорні лелеки та інші дивовижні птахи. (На його місці нині стоять Кавовий та Чайний будиночки.)

Дуже швидко Літній сад став популярним і навіть улюбленим місцем відпочинку петербуржців. Чого в ньому налічувалося найбільше, так це скульптур. Їх із Італії привіз ще Петро Перший. Було їх більше двох сотень, хоч з часом частину було зруйновано весняними поведінками. Скульптури та бюсти були виконані майстрами венеціанської школи. Це – бюсти Александра Македонського та Юлія Цезаря, римського імператора Траяна, шведської королеви Христини, а також статуї героїв античної міфології та алегоричні зображення природних явищ і відсторонених понять – «Ніч», «Полудень», «Ранок», «Захід», «Навігація», «Астрономія», «Світ і достаток», одна з найкращих статуй – «Амур і Психея». Спершу в парк можна було потрапити тільки на запрошення самого царя, але згодом вже дозволяли гуляти без запрошення Петра I, але «пристойно зодягненій публіці». Згодом парк став улюбленим місцем гулянь і розваг, де навіть влаштовували оглядини купецьких дівок на виданні. З обох боків алеї вишикувалися купчихи з дочками, а повз них проходили молоді купчики, вибираючи собі наречених. Звісно ж, «каждая мамаша старалась разодеть свое чадо». У галереях на березі Неви під час урочистостей накривали столи і влаштовували танці. А знамениті решітки почали з'являтися у Літньому саду починаючи з 1771 року. Огорожу називали «изумительной по совершенству пропорций» і взагалі – «лучшей в мире». 36 гранітних колон, на яких установлено вази та урни, з'єднує фігурна решітка, прикрашена позолоченими деталями...

«Літо й рання осінь – малярський сезон, сезон будівельних праць і ремонтів. Тарас тоді працював у місті від самого рання до пізнього вечора. Ночував він на горищі. Чи це було горище-піддашшя, де можна було жити лише вліті, чи якась комірчина-мансарда, – невідомо. Але в кожному разі можна було звідти непомітно вийти, не рипаючи дверима хазяйського помешкання. Під час «білих» літніх петербурзьких ночей, коли надворі без світла навіть читати можна, Шевченко ще перед світанком виходив із дому до міста на працю, і поки настане година тієї праці, заходив до Літнього саду і там зрисував статуї богинь і богів, що прикрашали його алеї. Знав, що від зрисовування фігур і статуй починають свою науку всі митці; сам її почав від того у Лямпі в Варшаві, цікаві ширяєвські гості з Академії теж її від того самого починали, і Тарас в алеях Літнього саду знайшов собі безплатну студію-майстерню, «фігурну клясу», але вчився в ній самотужки, без учителя. Сідав на відро з фарбою і зрисував «солодко усміхнених богинь» і суворох богів. У цих його рисунках впадала в вічі «надзвичайна схожість з оригіналом», але вони не були відтушовані, не було на них світлотіней: у блідому освітленні білих ночей, мало чим яскравішому за світло місяця, так само як і в опалево-млистому світлі північних ранків, не було виразних тіней, і можна було зрисовувати лише самі контури» (Павло Зайцев. Життя Тараса Шевченка. – К., 1994).

«Влітку 1835 року в житті Тараса настала подія, що внесла в його душу і промінь надії на краще, і цілу гаму незнаних йому доти радощів, а разом із ними й нових, ще глибших, смутків і ще болісніших за давні переживань. Під час одного із звичайних своїх рисувальних «сеансів» у Літньому саду звернув він на себе увагу якогось незнаного пана, що поцікавився поглянути, як хлопець рисує. У розмові виявилось, що пан цей – мистець-маляр Іван Сошенко, учень Академії й земляк Шевченка, родом із близького до Вільшаної й Керелівки Богуслава, де Тарас, як ми знаємо, не раз бував. Сошенко якийсь час навіть жив у Вільшаній, де вчився у мистця-

маляра С. Преволоцького. Земляк зацікавився долею замурзаного малярського челядника і, поглянувши досвідченим оком на його рисунки, одразу побачив, що хлопець має здібності рисувальника».

Щоправда, згодом Іван Сошенко дещо інакше розповість про своє перше знайомство з Шевченком.

«Коли я був у «гіпсових головах» чи, здається, уже в «фігурах», разом зі мною малював брат дружини Ширяєва, від якого я довідався, що у швагера служить козачком мій земляк Шевченко, про якого дещо чув ще у Вільшаній, будучи у свого першого вчителя Преволоцького. Я дуже просив родича Ширяєва, щоб він прислав до мене Тараса на квартиру. На другий день він з'явився до мене у такому вигляді: на ньому чуб засалений, полотняний халат, сорочка і штани з товстого домашнього полотна, які були замазані у фарбу, без шапки, босий і розхристаний».

Звідтоді Тарас часто забігав до Сошенка, гомоніли про се і те, а головню про малярські справи, що обох найбільше цікавили та були сенсом їхнього тодішнього життя. Розповідав Тарас і про своє життя, минуле й теперішнє – безрадісне існування в ролі кріпака. Тож нарікав на свою долю гірко та безнадійно, лише мріючи про волю, але не знаючи, як її здобути. Сошенко мав вразливе серце, журився з його долі й почав задумуватись над тим, як би допомогти такому здібному хлопцеві вирватися з неволі. Повів Тараса до Євгена Гребінки, прохав у нього ради.

Євген Гребінка прожив мало – 36 годочків усього, – але встиг стільки зробити, що іншим для цього знадобилось би чи не два життя.

Український письменник, педагог, видавець народився на хуторі Убіжище Пирятинського повіту, що на Полтавщині (тепер село Мар'янівка Гребінківського району) в сім'ї відставного штабс-ротмістра Павла Гребінки; початкову освіту здобув удома, потім навчався в Ніжинській гімназії вищих наук, де й почав писати вірші та перекладав українською мовою поему Пушкіна «Полтава». Перший друкований твір його російською мовою «Рогдаев пир» з'явився на сторінках «Украинского альманаха» в Харкові.

Служив у званні обер-офіцера. Вийшовши у відставку, переїхав до Петербурга, де того ж року вийшла збірка його байок «Малороссийские приказы».

З інтернет-видання:

Українське суспільство у 20 – 30-х роках, коли зростав талант Євгена Гребінки, розвивалося в умовах загострення суспільно-політичних відносин, зростання ліберальних і радикальних настроїв. Після наполеонівської війни 1812 року, коли багато громадян Росії та України ознайомилися з життям Європи й порівняли його зі своїм середньовічним кріпацтвом, почали виникати таємні політичні товариства, з яких 14 грудня 1825 року виросло декабристське повстання в Петербурзі. 28 грудня це повстання повторилося в Україні під Васильковом, де збунтувався піхотний полк, загітований декабристами. Новий спалах національної самосвідомості після придушення декабристського руху стався під час польського повстання 1835 року, яке знайшло жвавий відгук у середовищі радикально налаштованого українського громадянства. Прояви українського національного відродження, зініційовані польським визвольним антиросійським рухом, ширилися на Лівобережній Україні. У ті часи починали свою діяльність Микола Костомаров, Пантелеймон Куліш, Микола Гулак, Опанас Маркович. Уже було видано славнозвісний збірник українських пісень Михайла Максимовича. Надзвичайною популярністю користувалася «Енеїда» Івана Котляревського, яка започаткувала нову українську літературу, писану живою народною мовою. Ці прояви національного відродження в часи царю-

вання Миколи І викликали непримиренну ворожість. Царизм у всіх проявах національного життя вбачав сепаратизм і вживав заходів із остаточної асиміляції українських провінцій.

У таких умовах виник романтичний напрям української літератури дошевченківського періоду, яка жила підняти народне життя й надихалася ідеями національного відродження. Євген Гребінка, як і багато хто в українській, російській та польській літературі вдавався в умовах миколаївської реакції до жанру байки, яка мала в Україні давні традиції й досягла найвищого рівня у XVIII ст. в «Баснях Харьковских» Григорія Сковороди та в російських байках Івана Крилова. Гребінка творчо переусвідомив здобутки попередників у жанрі байки та надав їм ширшого жанрового звучання, ввівши в них українські реалії та думки, що відображали світогляд українського селянина. У байках Гребінки викрито соціальні суперечності тогочасної дійсності. Езопівською, сповненою алегорій мовою він, бачачи соціальну й національну несправедливість тогочасної царської Росії, наважувався казати сувору і сміливу правду. Майже в усіх його байках простий чоловік, який має здоровий глузд і мораль, протиставляється хижакам і гнобителям, багатіям, крутіям, здирникам, чинодралам. Наприклад, у байці «Ведмежий суд» він викриває тогочасні порядки, продажність і корупцію в судових установах миколаївської Росії, де судді, Ведмеді та Вовки, за доносом Лисиці готові розтерзати жертву, бідолашного Вола, за те, що той лиш «їв сіно, і овес, і сіль». Вола за скоєні злочини «справедливий» суд постановив «четвертувати і м'ясо розідрать суддям на рівні часті, Лисичці ж ратиці оддати».

Більшість байок Гребінки – «Зозуля та Снігур», «Сонце та Хмари», «Роза та Хміль», «Школяр Денис», «Грішник», «Ворона і Ягня», «Вовк і Огонь» та інші – своїм корінням сягають у народну творчість і побудовані на зіставленні двох моралей – панської та народної, хижацької та гуманної. Для своїх байок Гребінка використовує традиційні в народній творчості персонажі Ведмеда, Вовка, Лисиці, Орла, а з іншого боку постають Віл, Зозуля, Снігур, Ягня, Конопляночка. Завдяки цьому образи та ідеї його творів були зрозумілими для народу й виконували свою моралізаторську та повчальну роль. В одній з найкращих своїх байок «Вовк і Огонь» Гребінка у досить сміливій критичній формі так висловлює характер взаємовідносин між багатими та бідними:

З панами добре жить,
Водиться з ними хай тобі
Господь допоможе,
Із ними можна їсти й пити,
А цілувать їх – крий нас Боже!

У своїх байках, коротких мініатюрах, побудованих, як у драматичних творах, на протиставленні й зіткненні характерів, добра і зла, Гребінка досяг простоти й легкості стилю, влучності характеристики персонажів, завдяки чому його твори стали явищем в українській літературі того часу. Євген Гребінка успішно виступав і як прозаїк, автор історичних повістей, нарисів та роману «Чайковський», присвяченого подіям визвольної війни 1648–1654 років. Цей роман Іван Франко називав улюбленим твором галицько-руської молоді 60 – 70-х років. Створено його на основі родинних переказів, оскільки мати Гребінки походила з роду Чайковських. У «Чайковському» Гребінка, продовжуючи лінію М. Гоголя, творами якого тоді зачитувалися Росія та Україна, створив широке епічне полотно, зобразив суворе життя козаків, їхню мужність і вірність у дружбі. Гребінка звертався й до злободенних тем, дуже гостро вирішуючи тему маленької людини у жорстокому суспільстві. Недарма його роман «Доктор» майже по півстоліттю після смерті Гребінки А. Чехов називав серед найкращих творів тогочасної літератури, гідних для перевидання й народного читання. Велику популярність у другій половині XIX століття мали також повісті Гребінки «Приключения синей ассигнации»

та «Кулик», в яких він у традиціях гоголівських творів показав жорстоку владу грошей у тогочасному суспільстві. Окремою, а може, з сьогодішнього погляду, найяскравішою гранню творчості Гребінки є його лірична поезія українською та російською мовами. Найкращі з-поміж українських поетичних мініатюр – «Українська мелодія» («Ні, мамо, не можна нелюба любити») стала народною піснею. А російський романс на слова Гребінки «Очи черные, очи страстные» приніс Гребінці ще й світову славу. В історії української культури Гребінка залишився навечно ще й як щирий учасник у вирішенні Шевченкової долі, коли брав участь у викупленні його з кріпацтва та допоміг видати «Кобзар» 1840 року.

Так було Долі бажано, щоб саме Іван Сошенко звернувся до Євгена Гребінки з проханням допомогти «звільнити його – Шевченка – від жалюгідної долі кріпака». І доклав усіх можливих і неможливих зусиль, тільки-но справа зайшла про викуп Тараса Шевченка з кріпацтва.

Починаючи з жовтня 1838 року Шевченко оселився в Сошенка і жив разом з ним на 4-й лінії Васильєвського острова, неподалік Академії. Житло друзі сплачували порівну. І Тарас несподівано різко змінився. До того Сошенко звик бачити пригніченого тяжкою долею хлопця, а після здобутої волі раптом побачив у Шевченкові іншу людину. Тепер то був безтурботний юнак, якого манили до себе розваги та спокуси столичного життя і він ладен був тільки те й робити, що веселитися і навіть просто пустувати, б'ючи байдики.

Іван Сошенко вже тоді дорікав Шевченку за надто веселе, на його розуміння, життя. Його навіть почала дратувати деяка роздвоєність поета і художника в особі Тараса. «Мистецтво вимагає всю людину безроздільно», – напоумлював він Тараса, шпетив його, що Тарас не сповна віддається мистецтву, ставлячись до нього – на думку Сошенка, – дещо легковажно. А треба віддавати мистецтву всього себе, тільки тоді можна щось варте уваги створити. Десь близько чотирьох місяців вони жили на одній квартирі. Жили і...

І не могли вжитися. Тарас Шевченко був вельми пристрасним, темпераментним та експансивним, часто був людиною настрою, щось починав і кидав, не доводячи до пуття задумане; а Сошенко від природи був спокійний та врівноважений.

«У той час він зовсім змінився, – згадуватиме згодом Сошенко. – Познайомившись через Брюллова з найкращими петербурзькими домами, він часто їздив то сюди, то туди вечорами, гарно вдягався, навіть із претензією на комільфотність. Словом, у нього на деякий час вселився світський біс. Досадно й боляче мені було дивитися на його розкидливе життя, невластиве нашому братові-мистцеві, що живе лише для одного мистецтва. Так ось як, думав собі, зрозумів він свободу, що коштувала йому такої боротьби, таких страшних зусиль».

Про це свідчать і біографи Шевченка. Тарас тоді купував собі то єнотове хутро, то годинник із ланцюжком (гроші заробляв малюванням портретів для багатіїв). Їздив на шикарних візниках; часто у кого-небудь гостював, додому повертався пізно, не без веселого хмелю. Сошенко вже відкрито йому дорікав, що він веде життя гуляки, а не митця, благав схаменутися, кинути гульки і сповна віддатися творчій праці... Але Тарас не хотів і слухати приятеля та його поради «схаменутися»... Іноді у них виникали навіть розмови на підвищених тонах. Братові Микиті Тарас писав: «Велике щастя бути вільним чоловіком: робиш, що хочеш, ніхто тебе не спинить». До всього ж Іван Сошенко і Тарас Шевченко мали різні погляди, тож не просто їм було ужитися разом. А втім, хоч і з натугою, а могли би ужитися, якби не трапилася одна рахуба, коли між ними опинилося одне гарненьке дівча на ймення Амалия...

Прочитуємо ще раз розповідь Івана Сошенка про його першу зустріч з Шевченком:

«У неділю Тарас з'явився до мене у такому вигляді: на ньому був замаслений тіковий халат і штани з товстого сільського полотна, забруднені фарбою. Він був босий, розхристаний і без шапки... Дивився понуро і соромливо...» Зустрілися земляки-українці в Петербурзі 1836 року.

Шевченку тоді йшов двадцять другий рік, він був кріпаком полковника Павла Енгельгардта, який забагнув з талановитого хлопця зробити домашнього художника, тож послав його на навчання до майстра Ширяєва. Сошенко познайомив талановитого кріпака із вицвітом петербурзької малоросійської громади. І заходився клопотатися про викуп Шевченка з неволі. Художники Брюллов та Венеціанов просили Енгельгардта звільнити Шевченка. Але кріпосник раптом загнув за нього майже неймовірну ціну – дві з половиною тисячі рублів. Дуже велика на той час сума. Але хазяїн – барин.

І ось який було знайдено вихід.

«Домовившись попередньо з моїм поміщиком, Жуковський упросив Брюллового написати з нього портрет з метою розіграти його в приватній лотереї, – згадуватиме згодом Шевченко. – Великий Брюллов відразу ж погодився. Жуковський з допомогою графа Віельгорського влаштував лотерею в 2500 рублів і цією ціною була куплена моя воля 22 квітня 1838 року».

Лотерея відбулася в Аничковому палаці, резиденції імператора Миколи I. Члени царської сім'ї внесли тисячу рублів і портрет Жуковського став власністю дружини Миколи I, імператриці Олександри Федорівни.

І ось він настав, неймовірно щасливий у житті Тараса Шевченка день 22 квітня 1838 року, коли йому вручили «отпускную» – документ з підписом поміщика Енгельгардта про те, що кріпак Шевченко одержав од нього волю. Як згадуватиме Сошенко, того дня Тарас крізь відчинене вікно вскочив до кімнати просто з тротуару, звалив мольберт і кинувся Сошенкові на шию, вигукуючи: «Свобода! Свобода!». Сошенко гаряче обійняв друга, і вони, наче діти, обоє на радощах розплакалися, разом вигукуючи: «Свобода! Свобода!».

І Тарас Шевченко, вже не кріпак, а вільний, почав навчатися живопису в класі Карла Брюллового.

«Самому тепер не віриться, – записував до щоденника, – а насправді так було. Я з брудного горища, я – нікчемний замарзуха – на крилах перелетів у чарівні зали Академії мистецтв!»

Янгол з гусячими крилами

*Мов янголи ясні,
Літають мрії ті
І будять у людей надії золоті.*
М. Рильський

Янгол (ангел) за релігійним культом – надприродна істота, посланець, вісник Бога, завжди зображується у вигляді юнака з незмінними крилами за плечима, що часто завдавали клопоту художникам. «Справжніх» янголів вони, звісно, не бачили, малювали їх такими, якими уявляли. А ось із зображенням крил була проблема. Якими їх зображувати? З чого їх малювати? Така проблема виникла й перед молодим художником Петровським, коли вони мешкали на Васильєвському острові в Петербурзі.

Якось приятель поскаржився Шевченку: де б дістати великого птаха, аби він міг скопіювати крила янгола-хоронителя для картини «Агар у пустелі», що її тоді малював?...

– Великого і, звичайно ж, крилатого птаха? – ковтнувши слину – вони тоді перебували на грошовій міліні та днями, бувало, голодували, – перепитав Тарас.

– Так, такечки, з великими крилами, щоби я їх міг скопіювати.

Подумавши, Тарас пригадав: неподалік мешкав помічник поліцмейстера Академії Соколов, на задньому дворі в якого були гуси.

– Чималі гуси, – шепнув Тарас художнику. – А крила які в них! Як перемалюєш – за янгольські зйдуть.

Поміркувавши так і сяк, приятелі одного надвечір'я проникли на задній двір помічника поліцмейстера і, підкравшись, накрили там найбільшого гусака шинелею. А щоби він не здійняв гвалту, міцно затиснули йому дзьоба. Та й понесли свій трофей до майстерні Петровського.

– Крила в нього і справді видатні, – радів дорогою художник, як вони поверталися додому з гусаком. Тарас ніс птаха, а Петровський поруч дріботів (він був маленький, з короткими ногами, тож не ходив, а дріботів), затискуючи гусакові дзьоба, аби той, бува, не здійняв обурливого гвалту, не зчинив тривоги...

Крила в нього і справді виявилися чималі, і Петровський їх хутко перемалював – для вмілого скільки тої роботи! І обоє – і Петровський, і Шевченко – залишилися задоволені: крила гусака, на їхнє переконання, були схожими на янгольські... (Щоправда, жодного янгола вони за свого життя не бачили, але були певні, що гусячі крила схожі з янгольськими.)

А от самого власника тих крил – чималого гусака – шкода було відпускати. Тим паче що і Петровський, і Шевченко вже який день голодували. Скільки дармового м'яса! Не вагаючись, попрохали сторожа Академії мистецтв, і той зварив для них гусака в самоварі. (Звісно, перед цим позбавивши його голови та обскубавши пір'я.)

Звареного в самоварі гусака (дещо перепало і сторожу) як за себе кинули. Лежали потім ситі й задоволені – ще ніколи їхній обід не був таким щедрим і ситним... Ось тільки непокоїла думка: а раптом помічник поліцмейстера виявить пропажу в загороді для своїх гусей і якимось робом дізнається хто гусака поцупив? Та й совість – ніколи не вдавалися до крадіжок – почала їх непокоїти. На щастя, трапилося так, що Шевченко щось там комусь намалював і отримав за роботу аж два рублі – одного рубля й відніс помічнику поліцмейстера за викраденого в нього гусака. Помічник поліцмейстера не розгнівався, а навіть зрадів: рубль за гусака – то була щедра плата...

Їхній вчитель Карл Брюллов весело сміявся, коли дізнався про витівку молодих художників. Подивився картину Петровського і янгола з крилами, зображеного на ній, все ще смію-

чись, визнав «справжнім». Особливо його крила. Щоправда, зауважив, що традиційно янгола хоч і зображували у вигляді юнака, але для нього справжніми янголами були, є та будуть жінки.

І в першу чергу, уточнив Брюллов, вродливі дівчата (а всі дівчата у нас – вродливиці, додавав він), які відзначаються добротою, лагідністю, невинністю та ніжністю і від присутності яких у світі білому стає ще краще...

Для житла Шевченко підшукав собі дешевеньку кімнатку. Це житло виявилося таким убогим, що Іван Сошенко, як побачив його, носом закрутив. І відразу ж запропонував другові поселитися разом з ним у квартирі, що її він наймав у німкені Марії Іванівни Клоберг.

Тарас Шевченко, згрібши в оберемок свої нехитрі пожитки, босий і розхристаний, прибіг до Сошенка.

Як водиться, обмили се діло, і Тарас почав жити в Сошенка.

І все було добре, місця їм обом вистачало, але тут... Тут спалахнула любовна драма.

Про ту негадану рахубу сам Сошенко так розповів:

«У Марії Іванівни мешкала племінниця, сирота, дочка виборзького бургомістра Амалія, прегарненька німкенька. Нашому брату художнику закохатися не важко і я покохав її від душі і навіть, грішна людина, подумував було на ній женитись. Але Тарас розладнав всі мої плани. Він швидко провів атаку проти Амалії (очевидно, за Амалію. – В. Ч.) і відбив її у мене. Довго я приховував своє невдоволення на їхні близькі відносини, зрештою не витримав. Вилаявши Тараса, я вигнав його з квартири. Але тим не допоміг своєму горю: Амалія стала ходити до нього на квартиру».

«Амалія стала ходити до нього на квартиру...»

Дівчина до хлопця! Власне, не ходила, а, як розповідали Сошенкові очевидці, крадькома бігала – хитрою лисичкою. Як називають тих, хто не рахується з народною мораллю, веде аморальний спосіб життя?... Так, так, розпусниками. І Амалія, виходить, розпусниця. Гуляща дівка! А така за людськими звичаями не заслуговує на пощаду. Бо де це бачено, де це чувано, щоб незаміжня дівчина бігала додому до парубка – гм...

Дізнавшись про це, Сошенко ладен був розтерзати Амалію, яку ще вчора кохав і яка ще вчора обіцялась йому віддатися...

Обіцялась і...

І зустрівши молодшого за нього, за Сошенка, якому обіцяла віддатися, парубка, перебігла до нього. Ба навіть на квартиру до нового любчика потай почала бігати, затіваючи там сороміцькі любові. Бо ж навіть затримуючись у Тараса допізна, залишалася в нього ночувати.

Любов – почуття, властиве людині, глибока симпатія до іншої людини чи об'єкта, почуття глибокої приязні... А втім, хто сієї премудрості не знає, хто цього не спізнавав, бо як же людині жити без неї, без любові?

А ще любов розглядається як філософська категорія, у вигляді суб'єктного відношення, інтимного вибіркового почуття, спрямованого на предмет любові, тому любов виступає найважливішим суб'єктивним індикатором щастя.

Любов – одна з фундаментальних і загальних тем у світовій культурі та мистецтві. Давні греки розрізняли кілька окремих типів любові:

«Ерос» – стихійна, захоплююча закоханість у вигляді пошанування, спрямованого на об'єкт любові.

«Філія» – любов-дружба чи любов-приязнь, обумовлена соціальними зв'язками або особистим вибором.

«Сторге» – любов-ніжність, особливо сімейна.

«Агапе» – жертвна любов, безумовна любов, в християнстві – це любов Бога до людини.

Греки виокремили ще різновиди любові:

«Людус» – любов-гра до перших ознак нудьги, заснована на статевому потягові і спрямована на отримання задоволень.

«Манія» – любов-одержимість, основа якої – пристрасть і ревність. Давні греки називали манію «безумством від богів».

«Прагма» – поміркована любов, коли переживання цього почуття в людині спричиняється не сердечною прив'язаністю, а тільки заради вигоди.

В українців, окрім любові, існує ще й кохання. Це вважається одне й те ж, але... Любити можна всіх і вся (батьківщину, край, людей, рідних тощо), а кохають лише дівчат і жінок, бо кохання – це вже сексуальний інтим.

Кохання – в уявленнях українців – це найкраще людське почуття, найвище щастя, світла доля, основа сімейної злагоди. Вочевидь, так воно і є.

Століттями і навіть тисячоліттями кращі уми людства, філософи і поети намагалися розгадати таємницю найсвятішого і незбагненого почуття – кохання. (У деяких народів символом кохання була бджола, бо поєднувала (як і любов) «солод меду і гіркоту жала».)

І став Тарас коханцем, як називається чоловік, що перебуває в позашлюбному зв'язку з жінкою або дівчиною, а вона, своєю чергою такому чоловікові стає коханкою... І вперше юний Тарас спізнав – із Амалією, – що ж воно таке, те, що сьогодні називається... гм-гм... сексом. Чи то пак, статевими зносинами, статевою любов'ю...

Далі фантазувати про те, що буває між молодими, коли вони на нічку залишаються удвох під одним дахом в одній постелі, Сошенко вже не мав сили. Чортова німкенська! Здавалося, кінець світу, а не тільки моралі.

– Шалава! Гуляща! Розпусниця! Зрадливиця!

Якими тільки словесами не вибухав за згадки про Амалію Сошенко, про ту Амалію, з якою ще вчора збирався йти під вінець. Сліпець! Як добре, що хоч своєчасно прозрів і побачив, хто така насправді кралечка Амалія. Тараса ж ні в чому не винив – не він ходив на побачення до Амалії. Амалія, втративши стид і страм, сама до нього бігала на квартиру, де невдовзі навіть почала залишатися й на ніченьку...

Жах, жах та ще й жахота! Невже такі дівчата ще водяться на світі білому, вдаючи з себе невинних ягничок, а самі тим часом у гречку – стриб-стриб! От стерва! І вродиться ж така!

А де ж твоя дівоча цнота, незайманість, де твоя честь дівоча незаплямована? Не знаходячи відповіді, зрештою накотився на Тараса:

– Як ти міг... Ми ж друзі. Чи не побратими. А ти... Я збирався на ній женитись, а вона... Тихцем до тебе бігає. І навіть залишається у тебе на ніч. І ти її не виштурхав у плечі?

– За віщо?

– А вона ж зрадила мене, твого друга.

– Та чи вона твоя власність, Йване... Була твоєю, стала моєю... Що ж тут такого. А я з нею спізнав – уперше! – рай! І вперше повірив, що рай на землі є, якщо там є такі дівчата. А женитись на ній, на відміну від тебе, я їй не обіцяв. У нас – вільна любов!

– Що ти говориш? Хіба це любов? Це ж... це ж б-блуд! Бо як не женитись на дівчині, то для чого тоді з нею і кохання затівати...

В істориків збереглися дані, що Тарас і Амалія ще досить довго зустрічалися, але Шевченко з німкенєю так і не одружився – хоча буцімто й обіцяв із нею побратися. (Прегарненька німкеня йому таки подобалась, принаймні на початку їхнього знайомства). Та діло далі флірту так і не просунулося. Що ж до Сошенка, то він таки взяв би шлюб із Амалією, якби вона не виявилася шелихвісткою. Чи, принаймні, була б твердою у своїх намірах; вона належала до тих красунечок, яким сьогодні подобається один, а завтра інший... Була вона сиротою, мешкала в Сошенка, якому так успішно наставила роги, хоча він і збирався з нею побратися, але...

Він був значно старший (Амалія називала його позаочі «дідом»), тож молодому та хвацькому Тарасу – і на вроду він був гарніший од свого приятеля, – легко пофортунило відбити в Івана його нестійку подругу. Шевченко – парубок удатний! – таки захопився Амалією, але...

За спогадами Чужбинського³ та Чалого, Шевченко в ранній юності хоч і упадав за дівчатами, але не мав наміру – принаймні, до заслання – женитися, тому й серйозних зв'язків із жінками у нього тоді не було, хоча жіноче товариство він таки любив. Та не все так виходило, як гадалося.

«Як молоді люди, – писав Чужбинський, – почнемо було з ним (із Шевченком. – В. Ч.) розмову, і варто було лише нагадати йому якесь захоплення жінками, він звичайно казав: “Ах, дурниця! Поки з нею балакаю, то буцімто щось і ворухиться в серці, а там і байдуже”».

³ Чужбинський Олександр (він же Афанасьєв-Чужбинський) – український письменник, етнограф. Знайомий з Т. Г. Шевченком. Автор роману «Петербурзькі картярі». Писав російською мовою. Написав цікаві спогади про Т. Г. Шевченка, який свого часу намалював його портрет.

Жінок (як і дівчат) він знав і далекі інших... Про красуню, яка дурила голови всім, хто потрапляв у її зачароване коло

Це Дмитро Чуб у своїй праці «Живий Шевченко» висловився так про одну відому в Києві красуню, що нею навіть захопився був і Шевченко.

І ледве вирвався з її чар. Та кралечка гулящою була. Простіше, повією.

Як відомо, у першій половині свого життя – принаймні, до заслання – Шевченко не збирався (начеб не збирався) одружуватись. Тож і не мав тривалих зв'язків з жінками та серйозних намірів щодо них. Наприклад, щоби побратися. Але «будучи, як і всі» (чоловіки), полюбляв жіноче товариство.

І не тільки товариство жіноче, а й самих жінок, бо як же нам, чоловікам, та без них жити? Де той рай шукати, якщо обминути жінок?

А кожна жінка – це рай. (Пардон, буває, що й пекло, але раю все ж таки вони дарують нам більше.)

А жінок Шевченко, за свідченням свого друга-приятеля та біографа Михайла Чалого, любив жвавих. Казав бувало:

«Щоб під нею земля горіла на три сажні».

Утім пропащі, хоч і милі, створіння не захоплювали Шевченка, – зазначив Д. Чуб у згадуваній праці. – На продажню любов, на жінку, що віддавалася пристрасті (треба гадати за гроші. – В. Ч.), він казав: “Можна махнути рукою!”».

«Якось захопився Тарас Григорович у Києві однією відомою красунею, яка дурила голови всім, хто потрапляв у її зачароване коло. Захоплення було сильне. Шевченко не на жарт замислився, малював її голівку і кілька разів писав про це вірші. «Я завжди радів, коли йому хтось подобався, – писав Чужбинський, – благородна його натура робилася ще художнішою, і він працював тоді з великим завзяттям». Проте у красуні тій Шевченко хутко розчарувався. Запросила вона його якось уранці прочитати їй одну поему і сказала, що в неї нікого не буде, що вона бажала би зазнати насолоди від читання. Тарас Григорович пішов до неї з якимсь тремтінням, але ж яка чекала на нього несподіванка! Він застав красуню, що сиділа у вітальні на канапі, в товаристві трьох залицяльників... І майстерно маневрувала, по-своєму дураючи всіх трьох, то тішачи їх по черзі, то вкидаючи у розпач. Поет, побачивши це товариство, зніяковів, і хоч як чарівна господиня атакувала його люб'язністю, пішов із твердим наміром ніколи більше не звертатися до красуні – і дотримав слова».

Щоправда, як свідчив Чужбинський, Шевченко довго її ще згадував і навіть написав такі рядки з приводу захоплення тією красунею:

Не журюся, а не спиться,
Часом до півночі,
Усе світять ті блискучі
Твої чорні очі.
Мов говорять тихесенько:
«Хоч, небоже, раю?
Він у мене тут – у серці».
А серця немає.
Й не було його ніколи,
Тільки шматок м'яса.
Нащо ж хороше і пишно

Ти так розцвілася?...
Не журюся, а не спиться
Часом і до світа,
Усе думка побиває,
Як би так прожити,
Щоб ніколи такі очі
Серця не вразили?...

То що ж воно таке – любов?

Сказано ж бо: століттями і навіть тисячоліттями кращі уми людства, філософи і поети намагалися розгадати таємницю найсвятішого і незбагненого почуття кохання. Чи – любові. І розгадуючи цей фантастичний феномен, завдяки якому людство існує й розвивається і люди залишаються людьми, а не, наприклад, тваринами, ось яке вже століття ті, хто, здається, знає усе, намагаються розгадати таємницю, зокрема й Лаури де Новес.

...То був сонячний квітневий день, коли поет Франческо Петрарка вперше побачив свою кохану. Той день він запам'ятав на все життя. Вони зустрілися 6 квітня 1327 року у Страсну п'ятницю в маленькій церковці Святої Клари. На той час він уже був визнаним поетом двадцяти трьох років, вона – заміжня двадцятишестилітня жінка, в якій на той час уже було кілька дітей (всього Лаура народила своєму чоловікові одинадцятьох дітей). Білявка з великими і добрими очима, вона здалася поету втіленням жіночності й духовної чистоти. Зачарований нею, Петрарка писатиме:

Благословен той день, місяць, літо, година
І мить, коли мій погляд ті очі зустрів!
Благословен той край і далина та світла,
Де полоняником я став очей прекрасних!

І Лаура, яку він доти не знав, за мить стала музою Петрарки та його мрією, що перейшла у вічність... Турботи і вік дещо зіпсували її прекрасне лице глибокими зморшками (в епоху середньовіччя дівчатка виходили заміж і активно жили статевим життям у віці 10–11 років, тож старіли вони досить швидко, ледве досягнувши 30 років), волосся її посивіло і втратило красу, а фігура зіпсувалася після багатьох пологів, але Франческо Петрарка і тоді любив Лауру. І що більше вона старіла, то більше він захоплювався її жіночністю і зачаруванням. Для нього вона і в старості була все такою ж прекрасною, як у ранній юності... Вони зустрічалися на вулицях містечка Авіньйона, в церквах на службах, і закоханий Петрарка, не сміючи відвести від своєї музи очей, дивився на неї закохано-захоплено-зачаровано, доки вона йшла під руку з чоловіком. За всі роки зустрічей вони не обмовилися жодним словом. Але кожного разу, спіймавши звернений до нього теплий погляд Лаури, щасливий поет повертався додому і до ранку писав присвячені їй сонети. І через століття потомки називатимуть її ім'я як символ неподільної любові чоловіка до жінки.

Як присягався поет, за довгі роки він не мав жодного помислу про «гріхове доторкання до цієї святої жінки».

Доля Лаури залишилась у серпанку таємниці. Чи була вона щаслива у своєму сімейному житті? Чи кохала свого чоловіка? Чи завбачала вона тремтливий погляд, закоханий погляд поета, який зустрічався з нею на вулицях містечка? Чи могла вона бодай здогадуватися про почуття чоловіка, який так і не відкрив їй свого серця? Цього вже ніхто й ніколи не знатиме.

Лаура померла 6 квітня 1348 року – в Європі тоді лютувала чума, що й забрала її з цього світу. Довго і тяжко-боляче переживав поет смерть коханої. Зачинаючись ночами в кімнаті, він за тьмяного світла свічки звеличував Лауру у своїх сонетах.

Я припадав до її ніг у віршах,
Сердечним жаром наповнюючи звуки,
І сам з собою перебував в розлуці:
Сам – на землі, а думками – в хмарах.
Я співав про золоті її кучері,

Я оспівував її очі і руки,
Блаженством райським вшановуючи муки.
І ось тепер вона – холодний прах.
А я без маяка, в шкаралупі сирій
Крізь шторм, який для мене не новий,
Пливу по життю, правуючи навмання...

Після смерті Лаури Петрарка написав сонети – «Вірші на смерть мадонни Лаури», «Тріумф смерті», «Тріумф слави». Свою кохану він пережив на 26 років. Але і після її кончини він кохав Лауру так само захоплено і ніжно, присвячуючи їй, вже давно мертвій, прекрасні сонети, 365. Їх усіх було зібрано в «Канцоньєре» («Книзі пісень»), що є найзнаменитішим твором поета. Знехваленно люблячи Лауру, він одружився, мав сина й дочку, але так само пристрасно і незрадливо любив Лауру. Всі роки біля нього була його улюблена дочка Франческа та її діти. Вона й поховала батька, який одного дня не дожив до свого 70-ліття. І останніми його словами в цьому світі були слова про те, що він «нарешті йде до Лаури, щоб там... ТАМ уже більше ніколи не розлучатися з коханою»...

Справді, які, хоч і найпремудріші, філософи і поети зможуть розгадати таїну любові-кохання...

То хто ж їм послав Амалію?

Ось таким він виявився тоді, коли, упадаючи за прегарною німкенею, відбив її в Сошенка: щось ніби ворухнулося в серці та якийсь час там ворухилося, а потім і стихло... Шевченко молодим був, безтурботним, легко і просто міняв жінок і дівчат, і хоч би що їм не обіцяв, але тоді ще не збирався обзаводитися сім'єю... Хоч іноді захоплювався аж-аж...

Той же Чужбинський згадує про одне таке захоплення Шевченка в Києві. Змальовуючи лавру, Шевченко, як розповідав Дмитро Чуб у своїй книзі «Живий Шевченко», познайомився з родиною богомольців, що приїхали до Києва. У цій родині була дуже гарна молода дівчина. Вечорами Шевченко почав зникати і не казав, де просиджував до півночі, бо в Шевченка й Чужбинського було заведено не питати один одного звіту. Чужбинський не бачив Шевченка кілька днів і зрозумів, що поет захопився дівчиною. Справді, якось на мальовничій стежці, що вела з Царського саду на Поділ, ідучи скелястим берегом, Чужбинський побачив Тараса в незнайомому товаристві, що складалося з двох старих жінок, кількох дітей і гарненької дівчини. Остання відхилила вуаль – її розчервоніле личко, обрамлене світлим волоссям, було чудове. Сміючись чистим, майже дитячим сміхом, вона слухала Тараса Григоровича, який, спускаючись поруч з нею з гори, розповідав їй, мабуть, щось цікаве. Чужбинський у цей час сходив на гору. Тарас Григорович тільки запитав його, куди він іде, а про себе сказав, що проводить знайомих у Братський монастир.

На третій день він був дуже сумний і розповів Чужбинському про своє захоплення. Та родина виїхала вже в село. Дівчина ж була за когось засватана, і у вересні мало бути весілля. І Шевченко про неї скоро забув.

Але до однієї особи поет повертався тричі. «Славна молодичка, – казав він приятелеві, – і така приємна, що, здається, й забудеш, а побачиш, то знову тебе тягне».

Шевченко, писав Чалий, любив жінок жвавих. І вкотре повторював: «Щоб під нею земля горіла на три сажні».

Що ж до Івана Сошенка, свого друга-приятеля, який стільки зробив для нього, то Тарас Шевченко таки помирився з ним – щоправда, після того, як покинув Амалію, вони й далі залишилися щирими друзями.

Як склалася подальша доля прегарненької, щедрої на любов німкеньки Амалії – невідомо.

Іван Сошенко невдовзі переїде до Ніжина учителем каліграфії та малювання в місцевій гімназії, а 1846 р. перебереться до Немирова на таку ж посаду. Малюватиме портрети відомих людей тамтешнього краю, врешті, закохається у свою ученицю Марцеліну Тимофіївну. Щось там у нього не склалося в Немирові – тамтешній директор виявився самодуром, – Іван Максимович переїде до Києва і двадцять років викладатиме у Другій київській гімназії.

Сошенко був щасливим чоловіком і гарним батьком. Але роки тихо й непомітно брали своє. У 1876 році він повіз своїх онуків до Черкас, звідти збирався заїхати в Богуслав, але, діставшись до Корсуня, відчув свій кінець. Впав на ходу і на сімдесятому році життя віддав Богу душу – це трапилося на березі річки його дитинства Росі.

Умер проїздом.
Корсунь – спав байдужий,
що десь сьогодні, вчора чи торік
умер проїздом сивий і недужий
якийсь старий, самотній чоловік.

Так написала Ліна Костенко про кінець цієї незвичайної людини, доброї та святої.

Крім усього, він був талановитим живописцем, автором портретів, жанрових картин з життя українських селян, а також пейзажів.

Був таким же талановитим педагогом. Його твори зберігаються в Києві, зокрема в Київському музеї Т. Г. Шевченка. Але найбільшим подвигом його життя, що зберіг його ім'я для нащадків, була зустріч у Літньому саду з Т. Г. Шевченком. Він увів його в петербурзьку Академію мистецтв (про це навічно зафіксовано в енциклопедіях) і сприяв викупові з кріпацтва, допомігши йому здобути волю, а це чи не найзначніше, найвеличніше, що може людина принести іншій людині.

До кінця своїх днів у цьому світі Іван Сошенко зберігатиме в душі як найбільший свій скарб слова Тараса Шевченка, мовлені до нього, коли вони після деякого непорозуміння (як між ними пробігла чорна кішка), що ледь було не переросло у чвари, та вони помирилися з ініціативи Тараса Шевченка.

«Тебе, Іване, – скаже йому тоді Шевченко, – мені послала сама Добра Доля, а німкеню Амалію послав нам він, рогатий. Біс, одне слово. От чому ми й посварилися на якийсь час. Я, охолонувши до неї та прозрівши, викинув її зі свого світу, в ньому залишився лише ти, брате мій, посланий мені самою долею. Таких, як Амалія, зваблива кралечка-пустунка, багачко, а таких, як ти, Іване Сошенку, один-єдиний. І завжди перед моїми очима буде Літній сад у Петербурзі, світла ніч і ти біля мене...»

«Виходить, я не дарма жив, якщо Доля, сама Доля послала мене Тарасові», – так підсумує своє життя Сошенко на шістдесят дев'ятому році свого буття.

– Така зваблива Амалія – мрія кожного парубка, хто заперечить. Але чоловіче братство – вище коханок. Тож будьмо братами, Іване.

– Будьмо братами, Тарасе!..

І вони обнялися, наче зустрілися після довгої-довгої розлуки...

І все було би добре, що так добре скінчилося, і Тарас не втратив свого старшого друга, побратима-наставника, але... Але все одно мав якийсь неспокій у душі, наче порожнечу, що там раптово виникла. Наче зі зникненням Амалії щось обірвалося, наче він, відцуравшись німкеньки, щось таки втратив, і втратив близьке й значне, що бриніло в його душі цілющою снагою. І дедалі частіше в ті дні він намугикував-наспівував свою улюблену пісню, наче когось невидимого прохав-благав. Мабуть, так воно й було.

Ой зійди, зійди,
Зіронько вечірняя,
Ой вийди, вийди,
Дівчино моя вірняя...

Ні-ні та й зітхав, що не все так добре скінчилося з Амалією, чи не поквапився він, відцуравшись од неї, бо де він ще знайде таку звабну і щедру на любов подругу?

Але душа вперто багла іншої, іншої, а не такої, як Амалія, і він замислено намугикував про себе, звертаючись до тієї, іншої, ще не знаної йому:

Ой зійди, зійди,
Зіронько вечірняя,
Ой вийди, вийди,
Дівчино моя вірняя...

Було тієї ночі вже далеко за північ – а може, ближче до ранку, – а він усе ще не міг заснути. Думи-думоньки не відпускали. Оті, про які він писав:

Думи мої, думи мої,
Лихо мені з вами!
Нащо стали на папері
Сумними рядами?
Чом вас вітер не розвіяв
В степу, як пилину?
Чом вас лихо не приспало,
Як свою дитину?

Стояв біля вікна, що його годилось би звати віконцем, скромного помешкання і дивився на щедро всіяне – ким усіяне, от загадка! – зорями небо, що було вірним другом його безсонних ночей.

Думи мої, думи мої,
Квіти мої, діти!
Виростив вас, доглядав вас, —
Де ж мені вас діти?
В Україну ідіть, діти!
В нашу Україну,
Попідтинню, сиротами,
А я – тут загину,
Там знайдете щире серце
І слово ласкаве,
Там знайдете щиру правду,
А ще, може, й славу...
Привітай же, моя ненько.
Моя Україно,
Моїх діток нерозумних,
Як свою дитину.

Ось і того разу, дивлячись на всіяну зорями небесну височінь, замислено, але так щиро, на одному серці, наспівуючи, благав:

Ой зійди, зійди,
Ти, зіронько вечірняя!
Ой вийди, вийди,
Дівчинонько моя вірняя!

І вже як дійшов до того місця, коли «зіронька зійшла, усе поле освітила», як раптом одна із зіроньок і справді... зійшла.

До нього.

Чи то йому так здалося?

Але ж він бачив, як серед зоряного неба спалахнула світло-яскрава, найяскравіша в небесній височині зоря і почала до нього мовби наближатися.

Принаймні, він мав таке відчуття, що світло-яскрава, трохи зеленкувата зіронька на очах ставала чимраз ближчою, вона збільшувалася, сяяла вже маленьким сонечком у його віконечко.

І тоді він збагнув: зіронька та летить!

І летить, спускаючись з піднебесся, до нього.

Принаймні до його оселі в Петербурзі, що поринув у мрячливу пітьму. І летить до його віконця.

І він уже не здивувався тому чуду, наче зорі й раніше прилітали до нього, як думи обсідали його... Лише замружився, але на душі стало так хороше-гарно й затишно і якось аж урочисто, коли зіронька своїм сяйвом освітила і його віконце, і крихітне помешкання – деж аж під дахом – в Академії мистецтв.

Ой вийди, вийди,
Дівчинонько моя вірная...

Чи проспівав він тихо для себе, для душі чи лише подумав, а вона, дівчина, і з'явилася перед ним у світлі-сяйві небесної зорі – наче теж спустившись із небесної височини...

І звернулася до нього людською мовою, хоча була небесним створінням:

– Тарасе, ти кликав мене і зорю мою, і ми спустилися до тебе з неба – я і зоря-зіронька. Прилинули ми до тебе від зорі на ймення Сиріус. Я на променях зіроньки вірної прилетіла за тобою, Тарасику. Ми заберемо тебе на свою планету у володіннях Сиріуса, що зветься Щаслива.

– Ща-слива, – одним подихом повторив Тарас. – Невже у світі білому чи на небесах ще є деж щастя?

– Є, Тарасику, є. На нашій планеті, тому вона і зветься так незвично для вас – Щаслива. Для людей вона й справді щаслива. А поетів ми забираємо до себе в першу чергу – щоби вони щасливо творили на нашій Щасливій планеті під промінням Сиріуса.⁴

Тарас чомусь не здивувався почутому і навіть не зрадив, що нарешті він буде щасливим на Щасливій планеті якогось там Сиріуса, а лише, зітхнувши, сказав дівчині-зіроньці з такими променистими очима:

– Якщо поет не страждає в цьому світі, не вболіває за щось йому дороге і важливе, то його поезія нікого не хвилюватиме. Та й потім... Ви мене заберете на свою Щасливу планету в промінні Сиріуса, але я не буду у вас щасливим, знаючи, що моя Україна і далі залишається зневаженою, розтерзаною і приниженою та підневільною в царській імперії. А без України я не буду щасливим. Навіть на вашій Щасливій планеті. Та й поетом без батьківщини я теж не буду. Якщо батьківщина потерпає в пеклі, поет не може розкошувати в раю і цвірінчати про якесь там щастя.

Деж лунко запіяли півні.

Світало. А півні піяли й піяли, начеб на далекій звідси Україні.

Він здригнувся, і відразу ж зникло те дівча-зіронька, а Тарас ніяк не міг збагнути: що то було? Сон химерний чи яв справжня? Як і сама дівчина зі Щасливої планети. Мара, наслання? Чи – фата-моргана? Яскраво-осяйна зоря, ледь зеленкувата, заливала казковим сяйвом його віконце під горищем Академії мистецтв, де минали його дні та безсонні ночі... «Мабуть, то мені приверзлося», – подумав він і тихо-тихо заспівав – для себе, для своєї душі:

Ой зійди, зійди, зіронько вечірняя,
Ой вийди, вийди, дівчино моя вірная...

А високо в ранковому піднебессі так само яскраво сяяв Сиріус, біля якого – диво з див! – була планета Щастя.

⁴ Сиріус – 1,46 візуальної зоряної величини, найяскравіша зоря в сузір'ї Великого Пса і всього зоряного неба. Її світність у 28 разів перевищує світність Сонця.

Дивом із див була для поета і рідна Україна – поневолена чужим царем, безправна, позбавлена і волі, і навіть свого імені – її велено було звати якоюсь там Малоросією, – вона все одно була прекрасна, адже нічого прекраснішого за рідну батьківщину у світі білому немає.

У 1847 р. на засланні Тарас Шевченко напише на одному подихові вірша «Зоре моя вечірняя» (уривок з поеми «Княжна»):

Зоре моя вечірняя,
Зійди над горою,
Поговоримо тихесенько,
В неволі з тобою.
Розкажи, як за горою
Сонечко сідає,
Як у Дніпра веселочка
Воду позичає.
Як широка сокорина
Віти розпустила...
А над самою водою
Верба похилилась;
Аж по воді розіслала
Зеленії віти,
А на вітах гойдаються
Нехрещені діти...

Благав:

...Зоре моя! Мій друже єдиний!
Хто знає, що діється
В нас на Україні?

А я знаю. І розкажу
Тобі; й спать не ляжу.
А ти завтра тихесенько
Богові розкажеш...

І в тяжкій неволі, в лютій пустелі за Аралом поет, рятуючи душу свою, подумки лине до України, якою тільки й жив у неволі та доля якої йому була не байдужа, і вірив, що зоря вечірняя, вислухавши його, неодмінно перекаже його благання Богові...

Зоре моя вечірняя,
Зійди над горою...

А «німу любов» Шевченко все ж таки мав. Чи то пак – спізнав. Мимо своєї волі й бажання. Тільки спізнав «німу любов» не з Варварою Рєпніною, як обурювалася безпідставним чуткам сама Варвара Миколаївна, адже з нею була «жива-живісінька» любов. «Німу любов» – такою вона згодом виявиться – Тарас Шевченко спізнає у Києві на Подолі, у 1859 році, де поселиться на Пріорці по вулиці Вишгородській у будинку під п'ятим номером. І ось як вона, «німа любов», до нього прийде.

«Виною» тому була славна подільська молодичка Оришка. Пішов Тарас Григорович на Поділ у пошуках підхожого помешкання, бодай для тимчасового проживання, в осередді Києва

щось йому не подобалось, пішов на Поділ і опинився на Пріорці. Потім Тарас Григорович розказуватиме своєму біографу Чалому:

«Йшов я та йшов, бачу, хатина стоїть, не то панська, не то мужича, біла-біла, наче сметана, та ще й садочком обросла, а надворі розвішані дитячі сороченята, сушаться та й рукавчатами махають, ніби кличуть мене до себе; от я й зайшов умовитись про квартиру і попросив хазяйку нагодувати мене в борг».

Попросив погодувати його... в борг.

– Та хто ж ви такий? – з подивом запитала його господиня, – що я мушу вас годувати в борг? До мене ще ніхто з таким проханням не звертався. То хто ви, добрий чоловіче?

– А той, ким ви мене щойно й назвали – добрий чоловік.

– Бачу, бачу, що ви – добрий чоловік. Шевченко здивувався:

– А як можна по мені побачити, що я... добрий?

– Дуже вже ви не такий, як інші... – знизала господиня плечима, все ще дивуючись. – Погодувати вас у борг... Гм... А от я візьму й погодую вас. У борг...

Пропозиція й справді була дещо дивною – погодувати в борг, – і оригінальною. Можливо через те «дивацтво» хазяйка й прийняла поета на квартиру.

– Іншого б не взяла, а цього – візьму, – казала посміхаючись. – Бо не такий він, як інші...

А далі почалося їхнє взаємне знайомство. Хазяйка дізналася, хто такий насправді її квартирант – «сам Тарас Шевченко», – а «сам Тарас Шевченко» дізнався – не без приємності, – що господиня є завзятою прихильницею його поезії. Ще й любила співати українські пісні. Невдовзі вони співали удвох – Шевченко і його нова хазяйка – і Шевченко був просто в захопленні від своєї хазяйки, а хазяйка – від такого квартиранта. І невдовзі Тарас Шевченко в тім будинку став своїм. І для дітей господині, і для самої господині, що її Шевченко називав то тіткою, то дядиною. А білоголова дітлашня тітки-дядини називала Шевченка дядьком.

Дітлашню білоголову доглядала найнята нянька Оришка, гарна молода-молодісінька молодичка, як називав її Шевченко. Вона йому справді сподобалась. Нянька – все та ж «гарна молода-молодісінька молодичка» – якось попраля квартиранту сорочки та носові хустки і позичила для нього в господині десять копійок, бо квартиранту «дуже треба було». Перебираючи передану їй купу білизни пожильця, Оришка запримітила два вузлики на кінчиках носових хусток. Заінтригована, що там може бути (жінки так зав'язували в носові хустки якісь там гроші), Оришка порозв'язувала їх – так і є. Гроші! В одному вузлику було 25 карбованців асигнацією, а в іншому – 3 карбованці. Оце та-ак!.. Могла б і привласнити знахідку, тим паче, то був для неї такий скарб, що становив суму більшу, ніж її річний заробіток, але Оришка зі знахідкою мерщій метнулася до господині. Тарас Шевченко не так зрадів тим забутим грошам (зав'язав якось їх у вузлик та й забув), як страшенно подивувався чесності Оришки, на яку він тепер дивився і геть закоханими очима – оце так жінка! Йому б таку чесну. Могла би за ту знахідку придбати собі цілий гардероб, а вона... Принесла господині. А господиня мерщій до квартиранта – ось ваші гроші, добродію! Ще й веліла Оришці переглянути шевченкове добро у валізі. І Оришка знайшла – без свідків – за обгортками книжок ще 15 карбованців, що їх туди заховав Шевченко та й щасливо забув. І могла б Оришка їх привласнити, і ніхто б їй не дорікнув, адже про той скарб і сам власник його з часом забув.

– Хоч це гроші й мої, забуті, але я не візьму їх, – вирішив Тарас.

– Чому? – так гарно-мило посміхалась Оришка.

– Бо якісь дурні гроші, – бовкнув Шевченко, – дурні-дурні, коли я забув про них. А дурному й дурна дорога!

І першої ж неділі купив на всі ті гроші дітям гостинців. Діти господині похвасталися перед іншими, сусідськими дітьми, який у них добрий дядько поселився, гостинців їм накупив. І за Шевченком почали бігати діти з усього кутка, вигукуючи: «Дядьку, дядьку, дай і

нам гостинців!» Тарасові так сподобались діти, що він, не довго думаючи, метнувся на базар і стільки там накупив ласощів, що ледве, як сам казав, «допер» до квартири.

Щоб усе було схожим на свято, Шевченко найняв когось там, двір застелили щойно скошеною травою, де діти бавилися, стрибали-борюкалися і хрумали ласощі дядька. А по обіді з'явилася перекупка з возом, а на тому возі чого тільки не було: яблука, груші, пряники, бублики тощо. Вона назвала суму, Тарас розплатився і гукнув:

– Ану, дітки мої, збігайтесь сюди, хапайте, що на возі лежить, воно тепер ваше, і смакуйте та душечки свої відводьте!

І таке зчинилося, таке! Галасливі ватаги здійняли гучне гуляння, бігали, метушилися. Разом з ними бігав-метушився і сам квартирант та все пригощав малечу гостинцями...

– Такого дивного і доброго чоловіка ми ще не бачили, – заявила господиня.

А її нянька Оришка, злегка рожевіючи, казала:

– От комусь буде добра пара – щасливою буде тая жінка, якій дістанеться наш квартирант!

На Пріорці Шевченку дуже подобалося жити. Завжди вставав рано, о четвертій годині – «щоб послухати, як пташки щебечуть», – загадково казав. А слухаючи пташок та як «світ божий пробуджується», щось писав. Мабуть, вірші. Молився і вмивався надворі, витягнувши з колодязя відро «погожої» води.

По обіді йшов у садок, «до своєї яблуні», туди до нього збігалися діти.

«Кого люблять діти, – казав, – той, значить, ще не зовсім поганий чоловік».

Діти гралися біля нього, частенько й Тарас з ними грався, а коли його по обіді почав долати сон, діти його залишали – «бо дядько вже хропе», – казали і розбігалися. Щоб під вечір знову з'явитися. І тоді за ними приходила Оришка. А забираючи дітей, обдаровувала Тараса такою щиросердечною посмішкою, що в нього, казав, «наче крила за плечима виростали». І ще додавав: «Гарна-гарнюща, бісова молодичка – мені б отаку!...»

У зоряні ясні ночі довго не заходив до хати, гуляв у дворі, кажучи, що «зіроньки не пускають до хати. Та й скільки того життя в чоловіка, щоби таку красу гавити...»

У серпні 1859 року Шевченко нарешті отримав довгоочікувані гроші, що прийшли йому за малярські роботи, до дрібниць розраховувався з молодницею, не забувши жодної послуги, обдарував наймичок і особливо щедро, як казав, «дурну Оришку», бо не вмів грошей утаїти. І додавав: «У жінки більше серця, ніж розуму... Мені б отаку, багату серцем молодичку, жив би я з нею, як у раю...»

Запитував Оришку, яка від того й геть губилася:

– А, може, підеш за мене, молодичко, га? Заберу тебе до Петербурга, та й будемо жити на Васильєвському острові. Я картини малюватиму та вірші писатиму, а ти... Ти мене годуватимеш, ну і не забуватимеш любити...

Коли дізнався, що в Оришки є чоловік і що він кудись подався на заробітки й ось-ось повернеться, горював щиро – так йому подобалася «молода-молодісінька молодичка».

Коли прощався, залишаючи гостинну Пріорку, приніс господині та дітям 15 фунтів солодошів – «щоб вони їли та не кашляли». Оришці теж цілу купу солодошів надарував – «це крім мого серця, – додав, – що ти його полонила...»

Оришка пустила сльозу.

– І де ти був раніше, добрий Тарасе, як я одинакувала...

– А я й нині одинакую, – зітхнув. – Мабуть, така мені випала доля.

Як його проводжали, куховарка Федора казала: «Наче каміння навалилося на серце, коли поїхав дядько».

Оришка ж, згадуючи Шевченка, ще довго казатиме: «Приїхав Тарас до нас – і наче ясне сонечко зійшло, а поїхав і наче те сонечко за хмару зайшло...»

А Шевченко теж довго згадуватиме Приорку та короткочасне своє життя в будинку номер 5 (там нині меморіальна дошка) – як гарно йому там жилося... Які там люди!.. А діти!.. А

Оришка... Оришку найдовше згадував, бо про таку жінку все життя мріяв. А вона – не дісталася йому.

...Та целомудріє хранила, та страх боялася гріха «Дорога кумася»

«Тарас Григорович Шевченко, мандруючи Київською губернією в 1845 р., заїхав у Потоки,⁵ Київської губ., в маєток В. В. Тарновського, який, чувши про нього, адже Шевченко на той час встиг здобути велику славу, дуриє зрадів йому, познайомив його із своєю сім'єю і просив залишитися на якийсь час погостювати. Тарас Григорович звичайно ж погодився. Полюбив мешканців Потік, особливо ж сестру власника Н. В. Тарновську, з якою хрестив дитину в дяка і завжди її потім називав “дорога кумася”».

В. В. Тарновський

*Було в Тараса Шевченка у ті часи ще одне захоплення, що подарувало йому сюжет для вірша із загадковою присвятою:
«Н. Т.».*

...Тарновські – український поміщицький рід, його члени були власниками чималих земельних володінь у Чернігівській, Полтавській і Київській губерніях у XVIII – на початку XX століття.

Походили з козацької старшини.

Василь Васильович (старший) Тарновський (1810–1866) закінчив Московський університет, був знайомий з М. Гоголем, Т. Шевченком. Він автор праць «Юридичний побут України», «Про діяльність сімейств в Малоросії». Василь Васильович Тарновський-молодший (1837–1899), син Василя Васильовича Тарновського-старшого, закінчив Київський університет. Листувався з Т. Шевченком. В його маєтку в Качанівці⁶ не раз гостювали Марко Вовчок, І. Репін, М. Ге та інші діячі української та російської культур, він збирав колекцію старожитностей (нині зберігається в Чернігівському історичному музеї), рукописну та художню спадщину Т. Г. Шевченка, залишив спогади про Кобзаря, у яких і відкрив таємницю загадкової присвяти «Н. Т.» у вірші, що починався рядком «Великомученице кумо!». Вперше вони були опубліковані в журналі «Киевская старина» (№ 2, 1897).

«Порой самые ничтожные факты из жизни людей, известных в литературе или науке, представляют интерес. В силу этого соображения мы и решились в данной заметке поделиться имеющимися мелочными фактами, касающимися Т. Г. Шевченка, быть может, читатели нашего гениального поэта найдут в ней что-нибудь новое и не лишнее некоторого интереса».

Василь Васильович, молодший Тарновський, був тоді веселим, жвавеньким і цікавеньким до всього хлопчиком, але добре запам'ятав, як року 1845-го в батьків маєток Потоки в Київській губернії приїздив Тарас.

⁵ За енциклопедичним словником Брокгауза і Ефрона, Потоки – село в Київській губернії Канівського повіту – за 30 верст від Канева. Нині входить до Миронівського району Київської області. Населення за переписом 2001 року – 1106 осіб. Засноване у 1500 році.

⁶ Качанівка – селище Ічнянського району Чернігівської області. Палацово-парковий ансамбль – маєток Рум'янцева-Задунайського, згодом Тарновських. У Качанівці діяла майстерня кріпацьких вишивальниць. У XIX ст. в маєтку бували М. Гоголь, Т. Шевченко, В. Штернберг (написав тут картину «В Качанівці у Тарновських» і пейзажі). М. Глінка написав тут романси «Гуде вітер вельми в полі», «Не щебечи, соловейку» й перші частини опери «Руслан і Людмила». І. Репін починав тут роботу над картинами «Запорожці» та «Вечорниці». Після смерті Т. Шевченка в Качанівці в його пам'ять насипано високу могилу, в якій 1893 року поховано товариша поета – Г. Честахівського. Було зібрано багато пам'яток української старовини, різних колекцій, а також численні особисті речі і документи, пов'язані з життям і творчістю Шевченка. Згодом ці матеріали передано до Чернігівського історичного музею. Нині Качанівка – кліматичний лісовий курорт.

«В. Тарновский (старший. – В. Ч.), уже слыхавши о нем, так как Шевченко в то время уже успел приобрести большую славу, очень обрадовался ему, познакомил его со своей семьей и просил остаться некоторое время погостить.

Тарас Григорьевич охотно согласился, полюбил обитателей Поток, в особенности же сестру владельца Н. В. Тарновскую, с которой крестил ребенка у дядка и всегда ее потом называл «дорога кумасю».

Ще б пак! Таку кумасю – мрія звабливо-ласкаву самотніх чоловіків – та не полюбити.

Надія Васи́лівна була жіночкою ще тією... Яку, згадуючи, зітхають: тепер таких жіночок, мовляв, уже немає...

А втім, усе по порядку...

Василь Васильович Тарновський-молодший згадує, що, гостюючи якийсь час у Потоках, Тарас Григорович писав і малював, і «много дарил своей “кумасе” стихотворений и рисунков, в том числе подарил ей свой портрет, рисованный им в зеркало».

Жаль, що безцінний Шевченків дарунок з часом загубився.

«Впоследствии, когда его арестовали (Т. Шевченко. – В. Ч.), то все его знавшие, в особенности же те, у которых он проживал, были напуганы и ожидали обыска. В. В. Тарновский получил от правителя канцелярии генерал-губернатора Бибикова, Писарева, уведомление о могущем произойти обыске, и отдал все имевшиеся у него стихотворения Шевченко своей жене, которая ночью зашила их в тюфяк; кума же Тараса Григорьевича, желая сохранить все бумаги, полученные от него, уложила их в ящик и зарыла его в землю в саду. Прошло тревожное время; и когда все успокоилось, Н. В. Тарновская поехала в деревню и отрыла свой драгоценный ящик с произведениями Шевченко. Бумаги и рисунки оказались все целы и долго хранились у нее...»

Вже по смерті Н. В. Тарновської виявилось, що вона віддала якимось папери одній своїй родичці, «которая в настоящее время не может их отыскать у себя».

Про Надію Васи́лівну (померла 1891 р.) майже нічого не збереглося в історії, за винятком хіба того, що під час перебування Шевченка в Потоках в його честь було влаштовано ілюмінацію в саду: на верхівці великої берези прикріпили його вензель, власник Поток навіть склав вірші, кожний куплет яких закінчувався словами, що їх часто повторювала – як наспівувала – Надія Васи́лівна:

Серед нас, серед нас
Добрый Тарас...

Мемуарист згадує, що улюбленим заняттям Тараса Григоровича в Потоках було катання на пароміку на великому ставку, «в теплые летние вечера, при заходящем солнце, сопровождавшееся всегда пением народных украинских песен». І особливо його улюбленої пісні «Ой зійди, зійди, зіронько вечірняя...» І мемуарист згадує, що, проживаючи в Потоках, Тарас Григорович багато дарував своїй «кумасі» віршів.

З дорогою кумасею він охоче і часто гуляв вечорами серед розкішної природи Потоків... У метричній книзі Київської духовної консисторії, де реєструвалося новонароджене маля, вони записані як його хрещені батьки: Т. Г. Шевченко (кум) – художник С.-Петербурзької Академії мистецтв, і Н. В. Тарновська – «девица и дочь титулярного советника».

Надія Васи́лівна, сестра господаря Потоків, була не лише доброю кумасею, вона чи не з першої миті знайомства припала Шевченку до душі й серця. Маленька, гарненька, в міру повненька, з визрілими і вже звабливими формами молодого дівочого тіла; сміхотлива й веселоока, з рожевими губками бантиком.

– Величайте мене, любий куме, просто Надійкою, – запропонувала Шевченкові. – А я вас зватиму кумом – от ми вже й ніби породичалися.

Вона полюбляла сміятись, і це в неї виходило вабно, з нею і Шевченку було хороше й весело, тож здавалося, що він знає свою кумасю давним-давно. Відчував, що... закохується в Надійку. Якщо вже не закохався. Тож не став гаяти часу. Одного місячного надвечір'я (ще тільки звечоріло, а в небі над Потоками завис місяць уповні, правда, ще блідий, але мірою того, як темніло, наливався жовтим сяйвом), поет зважився, як кажуть, «дати волю рукам».

Кума легко, в'юнкою ласкою вислизнула з його обіймів, зарожевіла і сказала відверто і прямо:

– Облиште, куме. Я – дівиця, яка не крутить любов з першим зустрічним, і навіть з такими знаменитими, як ви, Тарасе Григоровичу. Я віддамся лише тому, і в того обіймах утоплюся, кого покохаю і з ким візьму шлюб. Тож усе буде лише по шлюбі, в першу шлюбну ніч. Як і в наступні – я на любов щедра.

У Шевченка – не звик до такої відвертості – й руки опустилися.

– Вибачайте, кумасю...

– Вибачаю, куме.

З того вечора, як він спробував був її пригорнути, не все добре склалося, бо згодом Шевченко напише і їй присвятить не зовсім... гм-гм... захопленого вірша...

Н. Т.

Великомученице кумо!
Дурна єси та нерозумна!
В раю веселому зросла,
Рожевим цвітом процвіла
І раю красного не зріла,
Не бачила, бо не хотіла
Поглянути на божий день,
На ясний світ животворящий!
Сліпа була єси, незряща,
Недвиги серцем; спала день
І спала ніч. А кругом тебе
Творилося, росло, цвіло,
І процвітало, і на небо
Хвалу творителю несло.
А ти, кумасю, спала, спала,
Пишалася та дівувала,
Та ждала, ждала жениха,
Та ціломудріє хранила,
Та страх боялася гріха
Прелюбодійного.
А сила Сатурнова іде та йде,
І гріх той праведний плете,
У сиві коси заплітає,
А ти ніби не добачаєш:
Дівуєш, молишся, та спиш,
Та Матір Божую гнівиш
Своїм смиренієм лукавим.

Прокинься, кумо, пробудись
Та кругом себе подивись,
Начхай на ту дівочу славу
Та щирим серцем нелукаво
Хоть раз, сердего, соблуди.

Складається враження від читання вірша «Н. Т.», що автор... Даруйте, герой твору підбивав клинці до героїні твору, своєї кумасі, а вона відмовила у зближенні, бо – «ціломудріє хранила». Та «страх боялася гріха». Не якого-небудь, а – «прелюбодійного». Стара діва, вона не «пішла на швидкоплинну любов» – надто старомодна і надто свято дотримувалася чистоти дівочої честі, що для неї була над усе. Волосся вже почало сивіти, а вона ще берегла свою цноту і ніяк не могла знайти собі пари.

Під кутом зору героя твору, це чи не вада: боятися гріха і незайманість («ціломудріє») зберігати... Тут усе – алегорія. Як і порада героя кумасі хоч раз зайнятися блудом.

Начхай на ту дівочу славу
Та щирим серцем не лукаво
Хоть раз, сердего, соблуди.

Себто согріши, зайнявшись блудом.

Сприймати це як серйозну пораду грішити не можна. Це, як уже мовилось, алегорія. Автор поезії «Н. Т.» сам дивується і захоплюється дівочою чистотою своєї кумасі...

Так закінчилося ще одне кохання молодого Тараса. Але все ще, як здавалося, несерйозне, коли парубок, переповнений молодечою снагою, просто залицяється до гарненької дівчини, ще не маючи наміру з нею побратися, а лише просто...

Просто пофліртувати. А це всього лише любовна гра, кокетування чи залицання. Щоправда, до цього Тарас уже захоплювався був – хоча б Амалією. І захоплювався мовби серйозно, а потім і розчарувався.

Таке ж лучиться і з «дорогою кумасею».

Хоча... Ще довго він не міг забути, як вона легко, в'юнкою ласкою вислизнула з його обіймів, зарожівіла і, поправляючи кохтину на пишненьких груденятах, сказала відверто і прямо: – Облиште, куме. Я – дівиця...

Не погодитися з її словами він не міг і зітхнув чи не з жалем. І навіть пошкодував, що не з ним вона проведе свої ніченьки шлюбні і не йому віддасться... Який жаль... А раптом... Раптом це його щастя, а він так легковажно відштовхнув його від себе... Та що тепер. Після бійки руками не махають. Більше йому не судитиметься побувати в Потоках.

А ось у маєтку Тарновських у Качанівці він ще побуває (потай, щоправда, зітхне, що там не виявиться його «дорогої кумасі» з Поток). Але думатиме про неї. І на прохання написати що-небудь на згадку про його відвідини Качанівки Тарас Григорович, попросивши альбом, напише в ньому всього лише два рядки:

І стежечка, де ти ходила,
Колючим терном поросла...

Перевірки часом його тодішнє кохання не витримало. Та й обзаводитись жінкою він тоді теж ще не збирався, хотілося ще і ще погуляти та спізнати побільше крадених – а відтак і солодких – любові. Але до краденої любові «дорога кумася» була не готова. Ну що ж, хай буде вона щаслива!

А його чекають інші жіночки... Тоді наче й справді відчував, що попереду його чекає найсерйозніше, найзначніше кохання, коли він ледь не побрався з любою Варварою...

Частина друга

Я любила Шевченка

...У Шевченка виникла думка купити садибу над Дніпром. Він навіть вибрав мальовниче місце під Каневом, бажаючи поселитися там з коханою жінкою, про яку він так сильно мріяв в останні роки свого життя. Мріяв цим, на жаль, так і не судилося збутися... Будучи натурою чуттєвою і емоційною, Шевченко, як і кожний поет, закохувався часто. Але щастя сімейного життя він так і не спізнав. Дворянки і князівни, які обдаровували його своєю близькістю, не спішили повірити поету свою долю. Про любовні почуття Шевченка біографи пишуть дуже мало, приділяючи більше уваги його творчості. Але в житті поета було чимало муз, що надихали його, дарували йому радість і навіювали смуток, які любили його і були любимі ним самим. Однією з них була княжна Варвара Рєпніна, якій поет присвятив такі рядки:

Меня бессмертными крылами

И тихоструйными речами

Мечты о рае пробудил...

«100 знаменитых людей Украины» (Харьков: Фолио, 2004)

Із записок таємного наглядача за Шевченком

Це – Селецький Петро Дмитрович, поміщик, власник села Малютинці Пирятинського повіту Полтавської губернії. В 1858–1866 роках – київський віце-губернатор. Із Шевченком познайомився у 1843-му. Відав таємним наглядом за поетом під час перебування того в Києві у 1859 році.

Його спогади про Яготин і Репніних вперше з'явилися друком в «Киевской старине» за 1884 рік, № 8.

«На праздниках (маються на увазі різдвяні. – В. Ч.) мы все поехали в Яготин к князю Николаю Григорьевичу Репнину. Мои воротились в тот же день, а я провел там несколько дней.

После долговременного пребывания за границей Репнины, князь с княгиней и дочерью, княжной Варварой Николаевной и сын князя Василий Николаевич поселились в Яготине...

Княгиня, рожденная Разумовская, была телом стара, но приветлива и любезна. Князь Николай Григорьевич (Волконский), внук знаменитого фельдмаршала князя Николая Васильевича Репнина, принявший в роде по женскому колену фамилию Репниных, был еще очень бодр и обладал необыкновенной памятью. Отлично образованный, замечательно умный, приветливый и гостеприимный, он занимал важный пост вице-короля Саксонии после Отечественной войны, и потом долгое время был генерал-губернатором малороссийским.

...В царствование государя Николая Павловича, в тридцатых годах, по доносу... Репнин был удален от должности малороссийского генерал-губернатора, на имение его наложено запрещение, назначено следствие, обвиняли князя в незаконном расходовании казенных денег – ... князь был виновен в неправильном позаимствовании из полтавского приказа общественного призрения девятнадцати тысяч рублей для окончания постройки полтавского института... Князь Николай Григорьевич, знавший меня еще ребенком, принял меня в высшей степени любезно, и я провел у него два дня в постоянных разговорах, по большей части с стариком князем в кабинете. Не было новой книги, мало-мальски замечательной, которую князь не прочел бы, разговор его бывал интересен и поучителен. Любил вспоминать и старину, но ни слова о несправедливостях, которых был жертвой...

Княжна Варвара Николаевна, энергичная, легко увлекавшаяся девица зрелых лет, худая, тоненькая, с большими живыми, выразительными глазами, не могла скрывать своего негодования на неблагодарность к заслугам ее отца.

Вспыхивала, как порох, при малейшем намеке на дела минувших лет, но, добрая, остроумная, милая и любезная, она была провидением бедных и несчастных, раздавала, что у ней было, и принимала самое теплое участие во всех, прибегавших к ее помощи и совету.

Из посторонних в то время жили в Яготине две личности, обращавшие на себя внимание. В качестве домашнего доктора находился постоянно Фишер, вывезенный князем из Саксонии, очень умный, образованный, симпатичный человек и отличный медик. Проживал временно в Яготине в одном из многочисленных флигелей Шевченко, живописец по профессии и поэт по призванию... Как живописец он мало известен: рисовал довольно посредственно; как поэт был замечателен чистотою малороссийского языка, плавным, мерным стихом, звучными строфами, задушевным чувством, мягкою сердечностью; его «Кобзарь», в особенности его «Катерина», может считаться одним из лучших произведений в этом роде...

Старые князь и княгиня удалялись тотчас после вечернего чая в свои комнаты; мы, оставшись с молодыми Репниными, с княжной, заставляли Шевченка читать «Катерину» и неизданные им стихотворения; расходились рано. Ко мне обыкновенно приходил Фишер и Шевченко, болтали до поздней ночи. Рассказы Фишера были очень интересны; он ездил в Египет, на мыс Доброй Надежды и знакомил нас с этими отдаленными странами.

Шевченко говорил о своем прошедшем и, казалось, был совершенно доволен настоящим...

Несколько раз играл я на фортепьяно в Яготине, и музыка моя очень нравилась; Варвара Николаевна предложила мне написать оперу, либретто взялся составить Шевченко, сюжетом избрали Мазепу. Сюжет для оперы действительно богатый. Много драматизма, действия, разнородные элементы: велико- и малорусский, шведский, польский. Но в разработке драмы и в языке либретто мы расходились... Варвара Николаевна и Шевченко хотели, чтобы либретто было написано на малорусском языке, я был противоположного мнения и уверял, что Шевченко владел настолько русским языком, что хорошо напишет либретто; если писать оперу, говорил я, так писать оперу серьезную и на языке общедоступном, а не какую-нибудь «Наталку Полтавку». Каждый остался при своем мнении, тем дело и кончилось в Яготине.

Огромный деревянный яготинский дом, окруженный парком в полтора десятин, с закругленною рекой, представлял удобное и вполне барское помещение».

Так, це я – княжна Варвара

«Я дуже прив'язалась до нього і не заперечую, що якби я бачила з його боку любов, я, мабуть би, відповіла пристрастю...»

– Це я – княжна Варвара.

27 січня 1844 року я писала з Яготина у Швейцарію Шарлю Ейнару: «Дорогий учителю...» А втім, я зараз зачитаю вам лише фрагмент з листа: «Тепер я повинна вам сказати, що Капніст переконаний, що я люблю Шевченка і що я втратила голову. Я ж симпатизую йому і не заперечую, що якби я бачила з його боку любов, то, мабуть, відповіла б йому пристрастю...»

– Якби я бачила з його боку любов... О, як багато в нашому житті залежить від отого малопримітного слова «якби»... Але не буду, бо зразу напрошується відома приказка, якби та в роті вирости гриби... Здається, у великоросів така поговорка є... Жаль, я не так добре знаю українську мову, як російську чи французьку. Та, зрештою, я народилася і виросла в Москві, в сім'ї російського військового і державного діяча і була – навіть була! – російською письменницею.

«Малый энциклопедический словарь» (том III, С.-Петербург, 1902 рік) запевняє, що я, «Репнина-Волконская, княжна Варвара Николаевна, писательница – псевд. Ливьерская». Та й у вашій енциклопедії (УРЕ, том 9, стор. 359) теж написано, що я – «рос. письменница». Але як письменниця я нині міцно забута. А ось як княжна Варвара Репніна із Яготина я ще й досі відома. Є в моїй біографії рядок (та який рядок! Половина мого життя! Краща половина! Та, що й зберегла мене в історії, завдячуючи якій я оце й розмовляю з вами):

«В 40-х рр. жила в Україні, в містечку Яготині, де 1843 зустрічалася з Т. Шевченком. Їй поет присвятив поему «Тризна». Була другом Шевченка, високо цінувала його талант, клопоталася про полегшення його становища під час заслання, листувалася з ним». Хіба цього мало? Та цього вистачить на все життя і навіки після нього. До всього ж, я – правнучка українського гетьмана Кирила Розумовського і Україна для мене рідна. І хоч я померла у Москві, у 1891 році, та звідтоді все повертаюсь і повертаюсь на Україну. Є таке слово: репатріація. Від одного мудрого латинського слова, що означає: повертаюся на батьківщину. Так і я повертаюся на батьківщину, повертаюся в імені його... Всі ці роки, за мого життя і після смерті, я завжди з Україною, з Ним. Бо тут моє кохання. Лелека хоч і літає в Африку, але дітей своїх виходжує лише на Україні, на батьківщині, там, де він спізнав любов... А моя любов тут, в Україні.

Так ось в Яготин прийшла моя велика любов, по-українському – кохання. Я вчила українську мову, його мову, мову моїх пращурів. Вчила і знаю, що любов – це те ж саме, що й кохання. А кохання – це почуття глибокої сердечної прихильності до особи іншої статі, заохання... Гм... Не дивуйтесь, це зі словника. А втім, у словнику воно, може й так, а ось у серці... Але я не гідна те передати словами. Словами будь-якої мови. Українська ж мова є наймилішою, наймилозвучнішою, найдорожчою мені, адже нею творив Він. Так ось українська серед своїх нелічених скарбів має таке чарівне слово, як коханнячко.

А жінка в українців, це – КОХАНА.

Жінка, що кохає, жінка, яку кохають. Те ж саме, що пестуха, пестунка... Воно й справді так: коли тебе кохають, ти неодмінно будеш – мало тобі самого кохання! – ще й пестункою!

Боже мій, як я хотіла бути жінкою, яку кохають! Жінкою я стала – так вирішив Господь.

Але я була жінкою, яка не була пестункою, не була коханою, а була такою, яку пекло чуже кохання.

Невже я була заздрісною і ревнивою? Господи, який сором! А втім, хіба нещаслива жінка може відчувати сором? Є ревність до чужого щастя. Адже жінка з'являється у світі білому лише для кохання.

А я стала жінкою, яку не кохали.

Господи, Боже ти мій, за віщо? За які гріхи? Я давним-давно мертва. І стала такою ще за свого земного життя, коли збагнула, що я – та жінка, яку Він не кохає... А померла вже пізніше. І ще за свого земного життя я написала ці фатальні для мене рядки: «Найжахливіше у мене те, що я дійшла до такого стану, коли вигляд чужого щастя мене мучить, дратує, тобто щастя, яке дає кохання... Полум'я кохання, що горить перед моїми очима, убиває мене і пече...»

Боже мій, і це справді я? І як це воно сталося, як це почалося... понад п'ятдесят років тому, в ту липневу грозу...

Шевченко прибув до Яготина з вельми прозаїчною метою – заробити дещо на прожиття. Річ у тім, що знаний український меценат і добра людина Тарновський замовив йому зробити копію портрета князя Миколи Репніна пензля швейцарського художника Горнунга. Прибув він у супроводі сина письменника Капніста – Олексія, оглянув галерею, познайомився з княжною Варварою, дочкою князя Миколи Репніна.

Шевченку тоді було 29 років, Варварі – 35.

«Їх зв'язувало щось сильніше, ніж просто симпатія чи приязнь – вони були потрібні одне одному...» – так і досі пишуть, і писатимуть ще довго і довго, бо так воно насправді й було.

А який же він тоді був, у 1843 році? Ось що свідчать очевидці.

Афанасьєв-Чужбинський: «Середнього зросту, дебелий, на перший погляд лице його здавалося звичайним, але очі світилися таким розумним і виразним світлом, що мимовільно я звернув на нього увагу... Тримався він у товаристві вільно, із тактом, ніколи не вживав тривіальних виразів...»

К. Юнге, дочка графа Ф. Толстого, віце-президента Академії мистецтв: «Протягом двох років, як я бачилась із Шевченком, за рідкими винятками, кожний день, я ні разу не бачила його п'яним, не чула від нього жодного непристойного слова і не помічала, щоб він у поведженні чим-небудь відрізнявся від інших добре вихованих людей...»

Ще свідчення (Павло Зайцев): «Був середнього зросту, але міцної тілесної будови. Широкі плечі, широка талія й легка сутулість надавали його постаті того особливого характеру, що його росіяни називали «угловатістю»... у рухах його не було гнучкості, граціозності. На смуглявому лиці знати було легкі сліди віспи. Був русявий. На перший погляд, обличчя його видавалося звичайним, але кожного, хто хоч трохи приглянувся до нього, чарували його невеликі, але виразисті сірі очі, що світилися незвичайним розумом і дивною добротою. Очима тими він підкорив собі вже не одне людське серце...»

А ось свідчення про неї: «Княжна Варвара Миколаївна, енергійна дівиця зрілих років, що легко захоплюється, худа, тоненька, з великими, живими, виразливими очима... Добра, дотепна, мила, люб'язна, вона була провидінням бідних і нещасних, роздавала, що в неї було, і брала найактивнішу участь у долі всіх, хто звертався до неї за допомогою і порадою».

А ще пишуть, що княжна Варвара ненавиділа кріпацтво і його, селянського сина, вчорашнього кріпака прийняла в княжому домі як рідного. І Варвара, і старі князі, батько її і мати. Адже в сімействі Репніних не було соціальних забобонів. Репніни не комплексували від того, що вони титулованого роду, і Шевченко став у них своїм, як найближча людина князів. Варвара вже тоді дивилась на нього, як на генія, як на людину в ореолі, що нарешті вирвалася на волю. Варвара любила людей, любила контактувати з ними, спілкуватися, особливо з неординарними. Життя в неї було спокійне, монотонне, в клопотах за ближніх, у молитвах Богу (вона була глибоко віруючою людиною), і він, молодий поет і художник, увірвався у її життя, як буря, як яскраве явище. Так писатимуть. І так воно насправді й було в 1843 році, в повітовому містечку Яготині, що тоді належав не до Київщини, як тепер, а до Полтавщини.

І блакитнів Петрів батіг, і деревій білів...

Яготин – місто Київської області, райцентр на р. Супої (прит. Дніпра). Залізнична станція. З Києва ходить електричка: Київ – Бориспіль – Баришівка – Березань – Яготин. Заснований 1552 року.

В УРЕ можна прочитати, що в 1923 році створено Яготинський район на сході Київської області. Площа – 1,4 тис. кв. км. Населення – 60,5 тис. осіб (1984). У районі – 78 населених пунктів, підпорядкованих міській, селищанській та 28 сільським Радам народних депутатів.

Район рівнинний, зі значною кількістю улоговин і пологих пасмоподібних підвищень. Корисні копалини – торф, глина.

Річки – Супій з водосховищем біля Яготина та Перевід (теж басейн Дніпра). Ґрунти чорноземні, район розташований у лісостеповій зоні. Ліси (сосна, вільха, дуб, береза, липа, граб, клен, біла акація) займають 2 тис. га.

У районі різні підприємства, птахофабрика, 17 колгоспів, 7 радгоспів, дослідна станція, Український НДІ землеробства. Є училища, 39 загальноосвітніх шкіл, 49 лікарняних закладів, 18 будинків культури, 29 клубів, 3 кінотеатри, 61 кіноустановка, 92 бібліотеки, історичний музей та картинна галерея. Автомобільних шляхів 315 км, зокрема з твердим покриттям – 301.

Отож, шляхом з твердим покриттям їхав я до Яготина. Ні, не їхав, а наче на побачення летів. Давно мріяв побувати в краю Варвари Репніної, онуки Кирила Розумовського, і ось уже мчить машина асфальтковою годину, другу...

Було 26 липня 1995 року.

На під'їзді до Яготина – широка долина Супою, привільна, зелена, гарна – все тут радує око. В долині – багаті городи, повні різноманітного зела, там і там на левадах верби позбиралися в купки – як на поетичне замовлення. А сама річка Супій, як і більшість степових річок України, не широка, довжиною 144 км, але вже в Яготині перетворюється на чимале – від обрію до обрію – озеро, офіційно зване водосховищем.

Перші згадки про власників Яготина належать до початку XVII ст. (У прадавніші часи Київської Русі, часи Володимира Мономаха, річка Супій служила своєрідним кордоном, біля якого кочували різні ворожі слов'янам племена – печеніги, половці. Багато їх щезло в пітьмі історії, тільки могили й лишилися, дослідники нарахували лише вздовж Супою 224 могили.)

До монголо-татарського нашестя тут існували городища, після нашестя на 100–200 і навіть на 300–400 років ті краї обезлюдніли. Лише де-де, в найзахищеніших місцях ще жевріло життя. Але наші люди, яким не звикати до лиха, винесли й це і відродили край. У 1620 році Яготином володіли українські магнати. За часів козаччини Яготинська сотня – центр Яготин – складалася з 24 сіл і входила до Переяславського полку. Після Визвольної війни 1648–1654 років було впроваджено новий політично-адміністративний устрій, за яким територія України переділилася на 17 полків, а ті своєю чергою ділилися на сотні. Яготин став сотенним містечком і був таким аж до знищення Росією українського гетьманства у 1764 році.

Одним з перших поміщиків Яготина був Василь Танський – онук Семена Палія, а вже в нього купив землі та став власником містечка Кирило Розумовський. Сталося те у 1757 р. І Яготин із купленими і подарованими селами відійшов до складу 8 (з 9) округу маєтків К. Г. Розумовського – останнього гетьмана України, який, намагаючись піднести гетьманську владу, проводив політику зміцнення козацької старшини, а це йшло врозріз з колоніальною політикою Російської імперії. Тож гетьман і поплатився як посадою, так і званням. Позбавлений гетьманства, він приїхав до Яготина жити, тоді й зайнявся впорядкуванням маєтку.

Того ж року за допомоги селян і найманих робітників спорудив греблю, що утворила на річці Супій велике і гарне озеро – ось воно, розлилося степами на всю широчінь! Нині озеру виповнюється 230 років, і видається, що там воно було вічно. Графу озеро обійшлося у 22 тис.

срібних карбованців. Як зазначає Ю. Толкач у своїй збірці «Історія Яготина»: «куплена Розумовським садиба мала лише невеликий будиночок та 29 десятин присадибної землі. Поступово гетьман прикупив сусідні садиби та землі, про що залишилися перекази та записи, збереглися навіть прізвища колишніх власників, ціни. Так, частину маєтку слободи Лизогубівки К. Розумовський виміняв у полковника Лизогуба «за англійського кровного жеребця». А село Кулябівку його дружина (уроджена Наришкіна) «витанцювала» у полковника Куляби. Звісно, не просто витанцювала, а своїм чудовим хистом до танців змусила «Кулябку», який мав до графині неабиякі симпатії, продати село. Розширивши земельні володіння, Розумовський почав розбудовувати маєток...»

Взагалі, останній гетьман України – особа не тільки відома з історії, а й легендарна. Можливо, завдяки саме йому, Кирилу Розумовському, Яготин згодом стане містечком історичним.

Із розповіді князя Долгорукого про батуринську Воскресенську церкву, де поховано останнього гетьмана України, дізнаємося:

«Он умер по-философски и сам назначил место своего погребения. За несколько месяцев перед кончиной он поручил англичанину вырыть себе в церкви могилу... Он спросил иностранца: «Зробив мені хату?». Граф любил весьма наречие своей родины, – додає далі крізь зуби князь Долгоруков. – Узнавши, что яма готова, сам ее осмотрел и одобрил. Не всякий вельможа так равнодушно опустится в землю» («Кіевская старина», № 4 за 1893 р.).

Помер Кирило Григорович Розумовський у 1803 році, не доживши п'яти років до народження своєї онуки Варвари. Після смерті гетьмана Яготин, як і всі інші земельні володіння небіжчика, дістався його синові Олексію Кириловичу Розумовському, відомому дипломату. Очолюючи міністерство народної освіти, він сприяв збільшенню в Україні початкових шкіл, але в питанні викладання проводив (будучи геть зросійщеним) реакційний курс, заборонив приймати до гімназії дітей кріпаків і, що зовсім жакливо, – син же ж українського гетьмана! – сприяв русифікації своєї поневоленої батьківщини – цим завжди була сильна і є сильною імперська – самодержавна, червона і нині мовби ж демократична – матушка Росія!

Олексій Розумовський перебудував яготинську садибу, насадив величезний парк, побудував літні флігелі та господарчі будівлі. Один з мандрівників у 1823 р. писав: «Самое расположение княжеского дома с флигелями и садом есть игра прихотливой фантазии архитектора. Дом отделяется от озера цветником и стоит против острова, покрытого густым лесом, – фасад маєтку був до Супою. – Флигели, состоящие из отдельных домов, выдаются уступами на зеленую площадь двора, от них проведены через сад аллеи, направленные к тому же острову, как к центру и основанию всей перспективы».

Для створення парку запрошували як іноземців, так і місцевих майстрів. За два роки до смерті (граф помер у Почепі 1822 р.) Олексій Розумовський подарував яготинський палац своїй дочці Варварі, яка вийшла заміж за князя Миколу Григоровича Волконського.

Весілля святкували в Батурині, в палаці діда нареченої Кирила Розумовського – так поріднилися два роди й увійшли в історію України.

Зокрема, і в історію Яготина.

М. Г. Репнін вів свій родовід від княжого роду Михайла Всеволодовича Чернігівського, який помер у 1246 р. Рід припинився 1801 р. зі смертю генерал-фельдмаршала князя М. Б. Репніна. Та в тому ж році за велінням Олександра І онуку (по дочці) останнього Репніна, князю Миколі Григоровичу Волконському, який теж походив від Михайла Чернігівського, було дозволено носити прізвище Репніна-Волконського. Як пишуть дослідники: «величезне озеро не тільки прикрасило графський маєток, а й стало невід'ємною частиною Яготина. Ним захоплювалися й милувалися всі, хто приїздив до містечка. Мальовничі береги Супою не залишали без уваги і пензлі художників. Нині відомі чудові акварелі російського художника XVIII століття Лазарева, на яких передано живописні куточки Яготина, графського маєтку, Супою». Місця тут і справді гарні – такі, де, як звичайно, відпочиває душа і де хочеться забути про життєву

маєту. Відвідати Яготин і не побувати в парку Репніних, що привільно розкинувся на горбистих берегах Супою? Ми відразу ж зайшли до картинної галереї (помешкання її – то маленька часточка, що вціліла від колишнього палацу), гуляли в тінистому парку. Був тихий і лагідний липневий день. Ми йшли парком до озера і всюди, блакитніючи, нас супроводжував петрів батіг. Скільки його було в Яготині! Здавалось, що він, як зацвів ще в часи Кирила Розумовського чи його нащадків Репніних та правнучки його Варвари, так і цвіте досі і ніяк не може відцвісти. А в парі з ним білів деревій. Над сухими горбами, над парком, що спускався до Супою, – небо голубе, по ньому пливуть ліниві хмарки. Повітря було сухим, степовим. Ми присіли на вигорілому горбистому березі, а внизу, в зелені – там волого, – плескалися хвилі графського озера, на берегах якого шумів очерет, там і там виднілися вудкарі.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.